

ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG KÖRÉBŐL

SZERKESZTI: HUSZTI JÓZSEF

KIADJA: A BUDAPESTI KIR. MAGY. PÁZMÁNY P. TUD. EGYETEM
LATIN FILOLÓGIAI INTÉZETE

3.

OLÁH MIKLÓS ÉS ERASMUS

IRTA

SCHLEICHER PÁL

GIMN. TANÁR

BUDAPEST, 1941

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG KÖRÉBŐL

SZERKESZTI: HUSZTI JÓZSEF

KIADJA: A BUDAPESTI KIR. MAGY. PÁZMÁNY P. TUD. EGYETEM
LATIN FILOLÓGIAI INTEZETE

5.

OLÁH MIKLÓS ÉS ERASMUS

IRTA

SCHLEICHER PÁL

GIMN. TANÁR

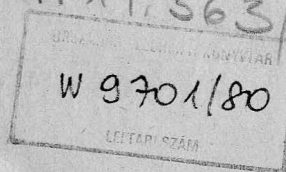
BUDAPEST, 1941

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT
A nyomdáért felelős: Mészáros József.

1989-08-17

II

M 14.363/3

R
2

Felelős kiadó: Schleicher Pál.

Oláh Miklós és Erasmus.

I. Bevezető.

A korvinmátyási hagyományú Magyarország, melynek talajába már mélyen leeresztette gyökereit az újszellemű humanizmus, a mohácsi vész előtti időkben politikailag megsemmisült ugyan, de humanista hagyományai diadalmasan kivirágzottak* és a középkortól erősen elkülönülő, világi szellemű felépítményük már megérett arra, hogy „átvegye a külföldi forráshelyein kiképzett világnézeti formákat és bölcsesleteket, újplatonizmust és erasmizmust s lépésről-lépésre közelebb jusson ahhoz a közönyös világiassághoz, melyet dogmatikus szigor és benső vallásosság nem fegyelmez többé”.¹ Ez a folyamat különös lendületet vett nálunk, amikor az ország nyugati, elsősorban német befolyás alá került. Ez a befolyás, mint látni fogjuk, igen hatékonyan támogatta azt a lelki zürzavart, mely a politikai ziláltság mellett oly nagyon jellemzi a mohácsi vész előtti időket.

A mohácsi katasztrófa nem mindent temetett romjai alá. A Mátyás által teremtett életforma és szellem, a humanizmus, átvészeli a mohácsi időket, sőt egyre szélesebb rétegeket kapcsol magába, de jellegét a nyugati eszmék befogadása annyira elvilágiasítja, hogy bomlasztó hatása csakhamar

* „Mindkét dátum (t. i. Mátyás halála és a mohácsi vész) történeti és politikai építmények gyászos összeomlását jelentette... A Mátyás-kori humanizmusban a magyar szellem első európai kiállításának dicsőséges idejét láttuk”. Kerecsényi Dezső: Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mohács előtt, Irodalomtörténet 1934, 59. lap. Ugyanitt a 61. lapon egy Riedl-idézet: „...téves lenne azonban az a nézet, hogy a Mátyás-korabeli renaissance műveltség csak rövid fényes fellobbanás volt, melyet annál sötétebb éjjel követett”.

¹ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1935, 6 lap.

széles rétegekben jelentkezik. E hatás alól természetesen a humanisták sem vonhatták ki magukat: a reformáció és főleg az erasmizmus számos hívőre talál bennük.

Az erasmizmus Rotterdami Erasmus személyes műve. Ennek a műnek az a szellemtörténeti fontossága, hogy egy olyan korban, melyben a „vallásos rigorizmus és az aszketikus életideál középkori erővel uralkodott a lelkeken, a felvilágosodás eszméit szolgálta”.² A felvilágosodás eszméinek szolgálata ügyes politikát kívánt: fölszívását mindazon erőnek, amelyek hasznára lehettek célja elérésében. Itt találkozunk az erasmizmus és a reformáció. Innen az az erasmusi „kétszínűség”, mely oly jellemző sajátsága minden erasmistának, a magyar erasmistáknak is. Erasmus életrajza sem képzelhető el „a reformáció kezdetének, valamint a XVI. század nagy irodalmi és vallásos mozgalmának” ismerete nélkül, melyekbe Erasmus „oly finoman bekapcsolódott”.³

Túl ezen a magatartáson, az erasmizmus, mint később látni fogjuk, sokkal többet jelent. Jelent kritikát és építő szándékot. Kritikát mindennel szemben, ami gátlója lehet az erasmizmus-megkívánta Új Ember kialakulásának. Építő szándékot ott, ahol a kritika már elvégezte munkáját: jelent felvilágosodott, művelt embert, iskolát, könyvet és hatalmas kísérletet a bölcs élet és a szent élet ellentéteinek kiegyenlítésére.

Az erasmizmus eszméinek részletes tárgyalására később fog sor kerülni. Most elégedjünk meg annak a megállapításával, hogy ez az eszmeáramlat az említett nyugati befolyás közvetítésével Magyarországra is eljutott, közvetlenül a mohácsi vész előtti időkben és itt számos követőre talált olyanok körében is, akik már a gazdag, mátyási eredetű humanista hagyományok ismeretében nőttek fel.

Kerecsényi Dezső azon megállapítása, hogy a magyarság történelmének valóságos határköve Mohács,⁴ mindenestre

² Thienemann Tivadar: Erasmus és Mohács, Minerva, 1924, 27 lap.

³ Erasme: Éloge de la folie, Paris —, G. Lejeal előszavából, 3 lap.

⁴ Kerecsényi D.: Nicolas Oláh, Nouvelle Revue de Hongrie, 1934, 277 lap.

„La catastrophe de Mohács... marque une limite dans notre histoire”.

elsősorban politikai értelemben veendő. De a nyugati eszmék, főleg az erasmizmus behatolása folytán szellemtörténetileg is az. A magyar humanista tradíciókban fölnőtt mohácsi nemzedék feladatává lett az új eszméket úgy megemésztetni, hogy azok ne akadályozzák az említett humanista hagyományok fejlődését. Jelen tanulmányunk ennek a mohácsi nemzedéknek egyik igen érdekes és fontos személyével, Oláh Miklóssal foglalkozik és keresni fogja azokat a kapcsolatokat, amelyek őt a század vezető humanistájához, Rotterdami *Erasmushoz* fűzték. Oláh tipikus humanista munkássága nemcsak a hazai humanizmus fejlődése, hanem a magyar történelem, művelődéstörténelem és földrajz szempontjából is rendkívüli jelentőségű. Oláhnak ez a nagy jelentősége nem maradt ismeretlen kutatóink előtt. Erre enged következtetni a vele foglalkozó, aránylag nagyszámú tanulmány.⁵

Ez a körülmény negatív értelemben már meghatározza tanulmányunk célját: nem célunk Oláh élettörténetével foglalkozni, mert ezt már megtették azok a tanulmányok, amelyek személyével foglalkoznak. Az Oláh-irodalom, minden kiterjedtsége ellenére is, feltűnően mostohán kezelte Oláh világnézeti fejlődését és különösen azt a szerepet, melyet ebben a fejlődésben Erasmus játszott. Oláh és Erasmus viszonyában a legtöbben csak azt a látszólagos elvi ellentmondást látták,⁶ mely fennállott, ha meggondoljuk Erasmus volterianus szellemét és azt, hogy Oláh később esztergomi érsek és annak a reformációnak lett nagy ellenharcosa, amelynek előkészítésében, ha akarata ellenére is, de Erasmusnak is része volt. Ezt az ellentmondást nem tartjuk olyan nagynak és annyira kihangsúlyozandónak, hogy az képezze

⁵ Megemlítjük: Szemes J.: Oláh Miklós, Esztergom, 1934; Kollányi F.: Oláh Miklós, Katholikus Szemle, 1888; Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus, Magy. Sion, 1885; Oláh Miklós irodalmi foglalkozásai a külföldön, Új Magyar Sion, 1885; Sörös P.: Ötven év Oláh Miklós életéből, Katholikus Szemle, 1905; Egy fejezet Oláh Miklós életéből, Katholikus Szemle, 1905.

⁶ Lásd Balogh M.: Oláh Miklós Hungariája mint művelődéstörténeti kuttó, Budapest, 1905 és Noszkai Ö.: Oláh Miklós levelezésének kultúrtörténeti vonatkozásai, Érsekújvár, 1905.

kutatásaink kizárólagos tárgyát. Az erasmizmus tárgyilagos ismeretének birtokában észre fogjuk venni, hogy Oláh erasmista érdeklődése az akkori időben és körülmények között természetes volt, nem volt ellentmondásban világnézetével és igaza van Oláhnak, ha azt állítja, hogy az erasmizmus ismeretének hiányában „omnium inciviliior”⁷ lenne. Viszonyuk csak akkor változott volna ellentmondássá, ha az erasmista érdeklődést élete végéig megtartotta volna. Ez azonban nem következett be: Oláh később elhajlott az erasmizmustól.

Ezek után megállapíthatjuk kitűzött feladatunkat és le-tűzhetjük annak határait. Hangsúlyozzuk mindenekelőtt, hogy dolgozatunk nem életrajz, hanem szellemtörténet. Az életrajzi adatokat csak annyiban fogjuk felhasználni, amennyiben azokra múlhatatlanul szükség lesz.⁸ Foglalkozni fogunk Oláh humanista, illetve erasmista érdeklődésének forrásaival, különös tekintettel azokra a hatásokra, amelyek őt II. Lajos udvarában érték. Ismertetni fogjuk az erasmizmust, melyről tudomásunk szerint átfogó és tárgyilagos magyar munka még nem jelent meg. Foglalkozunk majd azokkal az átalakulásokkal, amelyek Oláh szellemében Mohács és Brüsszel között végbementek. Tágabb teret szentelünk Oláh németalföldi humanista kapcsolatainak, különös tekintettel Erasmusra. Végül figyelemmel fogjuk kísérni politikai és ellenreformatori működését itthon, melyek lassan eltávolították őt az erasmizmustól, majd, tapasztalatainkat összegezve, megkíséreljük felvázolni a „humanitas Olahianat”.

Oláh Miklós munkásságánál nem szabad figyelmen kívül hagyni annak értékelését sem. Az neki egészen különleges érdeme, hogy a magyarság mohácsi tragédiája után meg tudott maradni talpig magyarnak és hogy humanista tudott maradni olyan időkben, amikor az nagyon nehéz volt...

⁷ Oláh Miklós... levelezése 9 lap. Kiadja Ipolyi Arnold a Magyar Tudományos Akadémia „Monumenta Hungariae historica” című sorozatában I. 25. kötet, Budapest, 1875. Ezt a továbbiakban gyakran idézett munkát „Codex epistolaris” néven említjük.

⁸ A legtüzetesebben Sörös P. és Szemes J. foglalkoztak életrajzával említett munkáiban.

II. Oláh fiatal évei, humanista műveltségének forrásai, bekerülése az udvarba.

Oláh Miklós humanista pályafutása nem elszigetelt jelenség a magyar szellem történetében, hanem szerves része annak a fejlődésnek, amelyet ez a szellem Mohács előtt és után befutott. Két egyaránt bővizű forrása volt ebben az időben a magyar szellemnek: egyrészt átmenteni a mohácsi romokból a Mátyás óta diadalmasra fejlesztett hagyományokat, másrészt világosságot vinni a vallási meghasonlás okozta lelki sötétségbe. Ez alól a feladat alól egy igaz magyar sem vonhatta ki magát, Oláh sem. Élete és munkássága megfelel ennek az irányvonalnak. Humanista tudós, aki a szabad cselekvés reményében külföldre megy megőrizni és fejleszteni a magyar humanizmus hagyományait és főpap, akit az „unus pastor et unum ovile”¹ gondolata az ellenreformáció élére állít. Életének ez a két feladatköre az 1542. évben találkozik, amikor is Ferdinánd udvari szolgálatra szólítja. Az ezt megelőző időben alakul és fejlődik naggyá a humanista Oláh, míg az utána jövőben a politikus és a küzdő egyházfejedelem alakja uralkodik. Ezt a mesgyét azonban nem szabad mereven meghúzni, mert egyrészt humanizmusa is egyházi milióban és politikai szerep betöltése közben alakult ki — életének legnagyobb részét királyi udvarokban töltötte el —, másrészt az ellenreformátor főpap cselekedetein is meglátszik a humanista, sőt erasmista gondolkodás. Mindez nem is történhetett másképp. A királyi udvarokban, akár Budán, akár Brüsszelben, csak a humanizmus szellemét szívhatta magába, azét a humanizmusét, melyre Erasmus mindinkább rányomta bélyegét.

¹ Cod. ep. 461 lap, Gerendy erdélyi püspökhöz írt levelében: „De uno pastore et ovili ego iam dudum spem non minimam habui”.

Humanizmusa, mely, mint látni fogjuk, mindinkább erasmista színezetű lesz, igen régi keletű, szinte az iskola padjaiban szívta magába. Családja a Havasalföldről származik. Az onnan kiűzött nemzetségének, a Danoknak egyik ivadéka, Manzilla, Hunyadi János testvérét, Marinát vette el feleségül, kiknek fia, István, Erdélybe menekült és ott feleségül vette Huszár Borbálát. Tőle született négy gyermek: Miklós, Máté, Orsolya és Ilona. Miklós 1493 január 10-én született Szebenben. 1505-ben Szászvárosba került, ahol apja elnyerte a királybírósgot. Itt, a szülői ház kebelében szerezte első ismereteit. Apja minden valószínűség szerint gondos nevelésben részesítette, mert 1507-ben már a váradi káptalani iskolába kerül társával, a későbbi erdélyi püspök Gerendy Miklóssal együtt. A váradi káptalani iskolának ebben az időben már nemes humanista tradíciói voltak. Várad régi humanista gócpont, püspökei közt már Zsigmond idejében több humanista volt. Hogy másokat ne említsünk, itt volt püspök Vitéz János, később Szathmáry György, de megfordult itt Janus Pannonius is. De maga Thurzó Zsigmond is, aki 1505-től püspök itt, olasz műveltségű lelkes humanista, elődje pedig Szathmáry György, Oláh későbbi pártfogója, volt. Nem csoda, ha az ilyen légkörű káptalani iskola mélyen elvetette a fiatal Oláh lelkében a humanizmus csíráit. Elsősorban természetesen a klasszikus auktorokat olvasták, de a septem artes liberales keretei elég tág teret nyújtottak a természettudományos gondolkodásnak is. Oláh minden valószínűség szerint tehetséges tanulónak mutatkozott, aki alaposan elsajátította a prima elementa-t, mert már itt verselgetett latinul (be is került a kis-Academiába) és megszerezte görög nyelvismeretének alapjait, olyannyira, hogy valószínűleg maga Thurzó felhívta rá Szathmáry figyelmét.² Oláh így, minden valószínűség szerint Szathmáry hívására, „anno MDX, in mense Maio venit ad aulam Ludovici regis”.³

² Az eddig felsorolt személyi adatokat Sörös és Szemes említett munkáiból merítettük.

³ Oláh M.: *Chronicon*. Megjelent Bél Mátyás „Adparatus ad historiam regni Hungariae” című munkájában a 38-41 lapon. Az idézet a 38. lapon található.

Ekkor mindössze 17 éves volt. A királyi udvarban az apródok ismert életét élte, közben a budai udvar nemes hagyományokkal terhes levegőjében csak még inkább megerősödhetett humanista érdeklődése. Lelkes barátokban és buzdítóknak nem is volt hiány. A kancelláriai humanizmus virágkorát éljük. Itt van mindenekelőtt Szatmáry György.⁴ Az ő gyors pályája nagyjelentőségű a magyar humanizmus fejlődésében, de Oláh Miklós életében is. 1501-ben váradi, 1505-ben pécsi püspök. Már ekkor valóságos humanista kör veszi körül. Oláh is egyre inkább pártfogója befolyása alá kerül és 1516-ban „Oláh Miklós Szathmári György pécsi püspök titkára lett”⁵ és így beltagja annak a humanista körnek, melynek hivatása volt átmenteni Mohácson a humanista tradíciókat. Oláh papi és hivatali pályája is ezzel a lépéssel kezdődik. Mesterével Pécsre megy, teológus lesz, pappá szentelik és 1518-ban már — a nélkül, hogy elmondta volna első miséjét — pécsi kanonok. Mint Szathmáry titkára, természetesen nemcsak hogy folytatta humanista tanulmányait, hanem titkártársai és barátai révén először találkozott az erasmizmus eszméivel. Ezekkel az eszmékkel nem sokára bővebben is volt alkalma megismerkedni. 1521-ben meghal Bakócz Tamás, utóda az esztergomi prímási székben és a kancelláriában Szathmáry lett és így Oláh számára is nagyobb lehetőségek nyíltak.⁶ De ugyanebben az esztendőben érkezik meg a budai várba Mária is, II. Lajos felesége⁷ és vele együtt a nyugati eszmék is: a reformáció és erasmizmus.⁸ Nálunk az erasmizmus melegágya, egyben egy sajátos

⁴ Vele és az ő Oláhra gyakorolt hatásával foglalkoztak Horváth J. i. m. 198-199 lap és Tóth-Szabó P.: Szathmáry György prímás életrajza, Budapest, 1906, 291 lap: Ő szentelte pappá és tette meg pécsi kanonokká, mikor pedig a prímási székre lépett, magával vitte s kinevezte esztergomi kanonokká és komáromi főesperessé. Méltán nyilatkozhatik tehát Oláh hálával s a legnagyobb tisztelettel jóltevőjéről.

⁵ *Chronicon*, 39 lap: „Nicolaus Olahus factus est secretarius Georgii Szatmár, episcopi Quinque Ecclesiensis”

⁶ Szemes J.: i. m. 7 lap.

⁷ Ortvay T.: Mária, II. Lajos magyar király neje, Budapest, 1914, 95 lap.

⁸ Horváth J.: i. m. 253 lap és Klimes P.: Bécs és a magyar humanizmus, Budapest, 1934, 53 lap.

erasmista nemzedék kisarjasztója a királyi udvar volt.⁹ E tekintetben Oláhnak, akinek eddigi élete is humanista gócpontokban pergett le (Nagyvárad, Pécs) különösen jó iskolája volt Mária királyné budai udvara. Oláh azonban ebben is csak az eddigi hagyományokat folytatja, mert a magyarság nyugat felé való fordulása politikai és szellemi téren már a Jagellók alatt rohamosan megindult. A Jagellókor politikai értelemben előkészítője a Habsburg-uralomnak, másrészt megalapozója egy középeurópaivá kiszélesedő humanizmusnak, mely mindinkább háttérbe szorítja az olasz befolyást és helyet enged a lengyelországi és ausztriai elemeknek.¹⁰ Így kerül hozzánk, Bécs közvetítésével az erasmizmus is. Mint említettük, Oláh hamarosan megismerkedik az új eszmékkel, miután előzőleg társadalmilag igen megerősödött: komáromi esperes és esztergomi kanonok lesz, majd két év múlva, 1524 március 16-án „az említett Oláh Miklós titkára és tanácsosa lett Lajos királynak és később ugyanezen király akaratából hasonlóképp Mária királynénak is”.¹¹

⁹ Szemes J. i. m. 1 lap.

¹⁰ Ugyanitt és Horváth J. i. m. 181 lap.

¹¹ Chronicon, 59 lap: „... dictus Nicolaus Olahus creatus est in secretarium et consilium Ludovici regis et postea eiusdem regis voluntate similiter Mariae reginae”.

III. Oláh II. Lajos udvarában, erasmista érdeklődésének forrásai.

Oláh, most már mint a királyné személyi titkára, nem kerülhette el a Mária megérkezéssel kialakult új szellemi hatásokat. Már említettük, hogy a Jagellók uralma szellemi téren mintegy előkészítője volt a nyugati eszmék beáramlásának. Ez a behatolás a Habsburg-uralom alatt természetesen csak még fokozódott, hiszen megnyíltak azok a kapuk, amelyek eddig főleg a középeurópai behatások iránt voltak érzékenyek. A reformáció és az erasmizmus mozgalmaival ugyan nem most ismerkedett meg a magyarság, hanem jóval előbb, de ez a megismerkedés, hogy úgy mondjuk, intézményszerű formát csak a Habsburgok idejében öltött. Maga Mária királyné személye különösen alkalmas volt ezen behatások elmélyítésére. Mint V. Károly császár és Ferdinánd testvére, Európa politikai és szellemi életének ütőerén tartotta a kezét.¹ Bizonyos mértékig, mint Magyarország, majd Németalföld kormányzója, maga is irányítólag hatott az európai politikai és ezzel kapcsolatban szellemi élet kialakulására. De nemcsak társadalmi helyzete tette őt alkalmassá magasabbrendű feladatok elvégzésére, hanem kivételesen megalapozott egyéni képességei is, amelyek finoman megéreztek vele Európa akkori szellemi zürzavarának mindegyik összetevőjét. Az a királyné, aki az ő idejében többet állt a könyvtára, mint a tükre előtt, nem is csodálkozhatott, hogy Luther is, Erasmus is meglepték egy-egy könyvvel...²

Horváth János azt mondja róla, hogy „rövid magyarországi szereplése alatt Erasmus hódításaihoz segédkezett

¹ Juste Th.: La vie de Marie, reine de Hongrie, Bruxelles-Leipzig-Paris, 1861, 5 lap.

² Erasmus a „Vidua Christianát“, Luther a „Vier tröstliche Psalmen an die Königin von Ungarn“ c. munkáját ajánlotta neki.

nyújtott, Lutherét nem ellenezte”.³ Mindezen aligha lehet csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy mindkét mozgalommal korán érintkezésbe jutott. Maga is, mint Erasmus, németalföldi születésű és Löwenben töltött gyermekévei alatt Utrechti Adorján, Erasmus lelkes híve volt a nevelője.⁴ A reformáció zavaraiiba úgyszólván beleszületett, hatásai alól magát — nevelőinek minden gondos felügyelte mellett sem — vonhatta ki. A gondtalanul, de komoly készüléssel eltöltött gyermekévek után hamar a politikai érdeklődés homlokterébe került. Miksa és II. Ulászló szerződése nem csak Lajosnak adja őt feleségül, de Magyarországra is hozza, ahová 1521 június havában érkezik, nagyszámú nyugati kísérő társaságában. Az ő megérkezése minden bizonnyal nagyon fellendítette a Béccsel amúgy is jól kiépített kapcsolatokat, amelyek révén gyorsan átszivárogott hozzánk az erasmizmus. A budai udvar zilált állapota különösen alkalmassá tette a talajt. II. Lajos udvara ekkor a politikai, gazdasági és katonai szétzüllottség mélypontján állott.⁵ Ez az állapot mindenesetre ismeretlen volt Mária előtt, aki életének eddigi folyamán jóléthez és biztonsághoz volt szokva. Nem csodálkozhatunk tehát, ha azt látjuk, hogy Mária szívesen tartja fenn a kapcsolatokat azokkal, akik az anyagi és szellemi biztonság érzetét keltették benne. Ezt a biztonságérzetet politikai téren a németek és az aulikus magyarok, szellemi téren pedig a nyugati forrásokból táplálkozó erasmizmus és reformáció adták meg. Mária mindkettővel érintkezésbe került.

Erasmista érdeklődését a régi és bizonytalanul fejlődő erasmista nemzedéken kívül (Szathmáry kancelláriai humanistái, a Thurzók) főleg II. Lajos erdélyi származású nevelője, Piso Jakab tartotta fenn benne, egyike azon kevés magyar humanistáknak, akik személyesen is ismerték a mestert.⁶ 1510 körül ismerkedett meg vele Rómában és ez az is-

³ Horváth J. i. m. 238 lap.

⁴ Ortvay T. i. m. 23 lap.

⁵ Fraknói Vilmos: II. Lajos és udvara, Budapest, 1878. A munka első fele úgyszólván kizárólag az ország züllött állapotaival foglalkozik.

⁶ Az udvar itt következő erasmistáival főleg Fögel J.: II. Lajos udvartartása, Budapest, 1917, 67-75 lap és Horváth J. i. m. 236-40 lap foglalkoztak.

meretségük továbbra is fennmaradt. Piso nyerte meg Erasmusnak a Thurzókat is, akik oly fontos szerepet játszottak az ország akkori történetében. Kik voltak még Erasmus propagátorai a budai udvarban? Az említettekén kívül főleg Ursinus Velius, Thurzó János neveltje, a német humanizmus centrumának, Sziléziának szülötte.⁷ De jelentőségben mind-egyiket messze felülmúlja Mária királyné udvari papja és gyóntatója, Henckel János.⁸

Henckel előbb szülővárosában, Lőcsén, majd Tornán volt plébános, 1522-ben került fel az udvarhoz, ahol csakhamar Mária legbizalmasabb embere lett.⁹ Máriaának Erasmussal való összeköttetését is ő tartotta fenn. Erasmussal való ismeretségét a kassai Joannes Antoniusnak köszönheti, aki a páduai egyetemen orvos lett, majd 1522—1524-ig Baselen működött, ahol nagyon megnyerte Erasmus tetszését.¹⁰ Ez a Henckel a Mohács előtti udvar legtipikusabb erasmistája. Nem lehet csodálkozni azon, hogy Mária éppen őt tette legbizalmasabb emberévé, mert hiszen lélekben és szellemben erősen hasonlított hozzá: lelkes erasmista és nagy megértéssel viseltetik a reformáció iránt... A mohácsi vész után (közben Kassán volt plébános) 1528-ban újra visszakerül az udvarhoz; illetve Máriaához és elkíséri őt Augsburgba is, ahol élénk összeköttetésbe került a reformátorokkal, elsősorban a humanista Melanchtonnal, akit egy, a békétlenségek elsímítésére irányuló olyan tervezettel lepett meg, hogy az alkalmasnak találta bemutatni Luthernek. Ez a körülmény, valamint az, hogy ebben az időben kérte fel Erasmust is a Vidua Christianának megírására, azt eredményezték, hogy Mária a császár egyenes kívánságára kénytelen volt tőle, mint eretnek-gyanústól, megválni.

Pedig Henckel a reformáció kérdésében nem volt forradalmár, csak erasmista. Nincs egyetlen tárgyi bizonyíték sem a mellett, hogy szakított volna egyházával, vagy csak gyanú is férkőzhetett volna vallási orthodoxyájához. Valószínű-

⁷ Horváth J. i. m. 246 lap.

⁸ Frankl V.: Henckel János, Mária királyné udvari papja, Budapest, 1873.

⁹ Frankl V.: i. m. 2-3 lap.

¹⁰ Horváth J. i. m. 238-9 lap.

núleg ő is csak annyira „hajlott az evangéliumhoz“, mint Mária, akit — Luther szavaival élve — csak a püspökök tartottak vissza az evangélium elfogadásától...¹¹ Ebből a mindenesetre jellemző tényből azonban nem szabad Mária és Henckel hérézisére következtetni, hanem csak arra, hogy jellemző erasmista módon az egyház kebelében szükségesnek érzett reformok végrehajtásához igen alkalmasnak találták a reformáció lendületét. Ennek a felfogásnak az eredménye azután az az erasmusi bizonytalanság, mely olyan jellemző erre az egész generációra és amely, akárhogy is nézzük a dolgokat, a reformáció elé szántott. Az azután, hogy ennek a szellemnek főképviseelője az udvarban éppen Henckel, az már nem meglepetés, mert a reformáció első sorban a felvidéki és erdélyi német városokon át szűrődött magyar földre, mint amelyek németországi kapcsolataik révén legkorábban ismerkedtek meg Luther tanaival.¹²

A magyarság kapcsolatai közben a német-nyugattal mindinkább megerősödnek és különös lendületet vesznek Mária támogatása mellett. Ezek a kapcsolatok különben már sokkal régebbi keletűek és kialakulásuk azokra az időkre tehető, amikor a magyarság nagyobb számban kezdi felkeresni a német, elsősorban a bécsi egyetemet. „Humanistáink meg-megfordultak még Olaszországban, de mégis csak Miksa egyeteme lett az, amely fölnevelte és ápolt a magyar humanisták újabb nemzedékét.“¹³ Ezek a kapcsolatok 1508-ban intézményes formát kaptak a Dunai Tudós Társaság megalakulásával, mely később Sodalitas Collimitiana néven folytatta a két város kapcsolatainak kimélyítésére irányuló törekvéseit.¹⁴ Ezek a kapcsolatok is lassan erasmusi színezetet nyertek, annál is inkább, mert a társaság budai hívei (Ursinus Velius, Piso stb.) már régi Erasmus-tisztelők voltak. Piso különben Budán saját házában rendezkedett be az új eszmék terjesztésére. Házának a fiatal erasmista nemzedék min-

¹¹ Frankl V.: i. m. 4 lap.

¹² Varjas B.: Az irodalmi élet sorskérdései Mohács után, Magyar-ságtudomány, 1936 II. 219 lap.

¹³ Főgel J.: II. Lajos udvartartása, 67 lap.

¹⁴ Horváth J.: i. m. 231 lap és Főgel J.: II. Lajos udvartartása, 68-69 lap.

den tagja gyakori vendége volt: Nádasdy Tamás, Kálnay Imre, Brodaries István, Szalaházy Tamás, Gerendy Miklós, a Thurzó-testvérek, sőt Werbőczy István is és természetesen a fiatal Oláh Miklós is.¹⁵

Ha figyelembe vesszük, hogy Oláh ebbe az udvari környezetbe került, nem csodálkozhatunk sem azon, hogy buzgón folytatta humanista indulását (a Mátyás-korszak emlékei még közvetlenül hatottak rá), másrészt azon sem, hogy a terjedő reformációval szemben közömbös maradt, ellenben annál lelkesebb figyelemmel kísérte az udvar Erasmus-kultuszát. Erről Piso be is számolt a Mesternek.¹⁶ Mária, Piso, Ursinus Velius, a Thurzók meg a többiek hatása készítette elő a fiatal Oláhban azt az utat, mely Erasmus ingeniumának istenítéséhez vezet.

teljesen

¹⁵ U. i. Főgelnél.

¹⁶ Ugyanezen mű függelékében.

IV. Az erasmizmus.

Az elmondottak szükségessé teszik az erasmizmus közelebbi vizsgálatát. Az kétségtelen, hogy az európai szellem történetének egyik legérdekesebb és legforradalmibb jelensége Rotterdami Erasmus.¹ Élete és munkássága határkövet jelent csaknem ugyanabban az értelemben, ahogyan ezer-hatszáz évvel előtte határkövet jelentett a humanizmus klasszikus képviselője, Cicero. Erasmus ugyanaz a XVI. század számára, mint amit Cicero jelentett a Kr. előtti I. század számára. Jelenti az Újat és azt, ami ezzel együtt jár: a kritikát. Kritikát minden ellen, ami megakadályozója lehet az új szellem terjedésének. És ha e tekintetben már Cicero is forradalmár volt, még sokkal inkább az Erasmus, aki nagyobb felkészültséggel és egy olyan korban indította meg támadásait a társadalmi és szellemi tekintélyek ellen, amikor a helyzet vajmi kevés sikerrel kecsegtetett. Bárho- gyan is ítéljük meg azonban küzdelmének eredményeit, annyit mindenképen el kell ismernünk, hogy szelleme mélyen benne gyökerezik az európai talajban, hatását minden európai nemzet érezte, annyira, hogy a korban, amelyben élt, lehetett küzdeni ellene, de figyelmen kívül hagyni nem. Az erasmizmus annyira hozzátartozik az európai szellem ezen izgalmas pillanatának megértéséhez, hogy teljes mértékben igazat kell adnunk Renaudet-nek, aki szerint „a XVI. század vallási és szellemi történetét rosszul értenők az eras-

¹ Az Erasmusszal foglalkozó fontosabb munkák: Huizinga—Kaegi: Erasmus, Basel, 1928; Mestwerdt P.: Die Anfänge des Erasmus, Lipcse, 1917; Renaudet A.: Études Érasmiennes, Páris, 1939; Maison A.: Érasme, Páris, 1933; Pfeiffer R.: Humanitas Erasmianna, Lipcse, 1931; a magyar munkák közül: Kollányi F.: Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus; Thienemann T.: Erasmus és Mohács.

mizmus és az erasmizmusra való visszahatás európai története nélkül“.²

Mi az erasmusi gondolat lényege és miben jelent az ő működése forradalmat? Erre a kérdésre csak az európai szellem fejlődésének vizsgálata után tudunk felelni. Ezt a fejlődést röviden így vázolhatnók fel:³

Az a szellemiség, amelyet Erasmus képviselt, a humanitas erasmiana, legalább is annak egyik gyökere az antik világban, a rómaiaknál formálódott ki. A hellén szellem nem ismerte a humanitást abban az értelemben, ahogyan azt Scipio, Laelius és Cicero Rómája ismerte. A görög humanitas, a *παιδεία*, szűkebb fogalom, mint a rómaiak humanitása. A görögöknél, hogy valaki humanistának számítson, elég volt, ha a műveltségben jártas volt, a humanitas lényegét tehát a műveltség és műveletlenség ellentmondásában látták.⁴ A művelt ember humanus, a műveletlen barbár. A rómaiak ezt a megfogalmazást magukévá tették, de kiszélesítették. Ők a maguk humanitas-fogalmát nem a műveltségre építették, hanem egy általános emberi magatartásra, lelki viselkedésre, melynek alapja ugyan az irodalmi és filozófiai műveltség, de amelynek egyéb, főleg társadalmi követelménye is volt. A görögök *ἐνθροονος*-a átlagembert jelent. A római *homo humanus* a teljes, az egész embert jelenti. Így szélesedik az eleinte csak a görögöket és kultúrájukat érintő *παιδεία* átfogó humanitas-fogalom. Ez a fogalom tehát két összetevőből származik: egyrészt *παιδεία*-ból, másrészt az ebből következő *φιλανθρωπία*-ból. A nyomaték ugyan a lelki műveltségen van (melynek tartalma a litterae, az irodalom, a nyelvtan és a tudományos studium), de a fogalom másik összetevője is éles követelményekkel lépett föl a humanus jelzőre igényt tartó római számára. Viselkedésének mindenkor, az élet minden helyzetében korrektnek és szeretetreméltónak kellett lennie.⁵ Ugyanez az emberszeretet tette

² Renaudet A.: Études erasmiennes, bevezetés.

³ Az itt következő gondolatok legnagyobbbrészt R. Pfeiffer nagyjelentőségű munkájából, a „Humanitas Erasmianna“-ból valók.

⁴ Isokrates IV. Paneg. 49-50: *πιδενσις* legbiztosabb jele nem más, mint *οφ λόγιω καλώς χρῆσθαι* Idézi Pfeiffer 2 lap.

⁵ Pfeiffer R.: i. m. 3 lap.

kötelességévé a kultúra és a műveltség terjesztését is. Ennek a lelki magatartásnak nem volt filozófiai alapja és távol volt tőle az iskolás szellem: majdnem mind olyan tulajdonságok, amelyeket később Erasmus is magáévá tett. A római humanitas tehát a hellén és a római szellem szintézise.

A középkor súlyos rést üt a humanitas ezen egységes megfogalmazásán. A *paideia* mindinkább háttérbe szorul és a kései antik világ és az egész középkor, ha alkalmilag használja is a szót, csak a filantrópia értelmében használja és körülbelül annyit jelent a számára, mint a *genus humanum*, vagy a *vita humana*. Maga a középkor grandiózus kísérlet a tudomány és a hit összeegyeztetésére. A kereszténység kezdeti lendülete a hitnek biztosít elsőbbséget és így a humanitas számára nem jó talaj. A humanitas, melyben — mint említettük — különben is csak filantrópiát látott, számára *subiecta divinitati, caduca, fragilis, többé-kevésbé értéktelen*. A humanitas helyébe a divinitas lép.⁶

Az európai humanizmus fejlődése ezzel megszakad és új életre csak a renaissance kelti. A humanizmusról a renaissance óta szokás beszélni. Horváth János meghatározása szerint nem más, mint „a renaissance néven ismert mozgalomnak az írásbeliség területén való jelentkezése. Jelent pedig azon a területen, tehát tudományban és irodalomban, többrendbeli reformot az általa barbárnak minősített középkor ellenében.”⁷ Miért barbár a középkor a humanisták szemében? Mert műveltségellenes. Hogyan lehet ezen segíteni? Úgy, ha visszatérünk a humanitasnak ahhoz a felfogásához, amely az antik világban kristályosodott ki. Kiadják tehát a jelszót: *vetera instaurare!* Visszavinni a fejlődés vonalát oda, ahol az megszakadt: a görög-római humanitas-gondolathoz. Ez a gondolat, illetve jelszó két formában valósult meg. Az egyik az olasz humanizmus, melynek alapgondolatát és fejlődését döntően befolyásolta az a körülmény, hogy a humanitas itáliai földön fogalmazódott meg, és ha számára a renaissance nem más, mint a *renascentia romanitatis*, úgy az új ember sem más, mint az újjáélesztett régi római. Ter-

⁶ Hieronymus: ep. 55. 3. Idézi Pfeiffer 4 lap.

⁷ Horváth J. i. m. 7 lap.

mészetes, hogy az új műveltség kifejezőmódja sem lehet más, mint a latinitas, a régi tiszta latin nyelv. Az itáliai humanizmus összetevői tehát egyrészt a latinitas, vagyis a klasszikus műveltség és nyelv, másrészt a romanitas, a Róma-gondolat, vagyis a nemzeti öntudat.⁸ Világos, hogy ennek a felfogásnak vajmi kevés köze van a kereszténységhez. Meltán került az új-pogányság gyanújába.

De van a jelszó megvalósulásának egy másik vonala is, amely ugyan szintén a *vetera instaurare*-ből indul ki, de amely már számol a kereszténység kitermelt értékeivel is. Ebben a humanizmusban nincs semmi a Róma-gondolathoz és a nemzeti eszme újjászületéséből: teljesen supranacionális. Ilyen az erasmusi humanizmus, mely így merész kísérlet a kereszténység és a pogány klasszikus műveltség összeegyeztetésére.⁹

Az erasmusi humanitas már ebben az alapgondolatában is forradalmi, ha nem is példa nélkül való. Előtte csak szent Tamásnak sikerült szintézist létrehozni a két világ között.¹⁰ Erasmus azonban nem az antik és a keresztény filozófia összeegyeztetésén fáradozott (minden filozófiai rendszer, sőt a spekulatív törekvések általában távol voltak tőle, mint az antik humanizmustól is), hanem az egész keresztény és pogány életforma, értékrendszer összehangolásán. Ez az alapvető elgondolás hozta ellentétbe azután kora politikai és társadalmi berendezkedésével, állította szembe a kor szellemi tekintélyeivel: az egyházzal és lutheranizmussal, sőt kora egész felfogásával.

„Humanitasa egyetemes ember-eszmény, emberi pedig az, ami — mint a Querela pacis-ban mondja — kölcsönös jóakaratra (*mutua benevolentia*) támaszkodik.”¹¹ A humanitas nem jelenti az emberi természetet általában, hanem csak *mores natura humana dignos*, az emberi természethez méltó magatartást.¹² Hogyan lesz az ember ilyenné? *Bonae litterae*

⁸ Horváth J. i. m. 12-14 lap.

⁹ Thienemann T.: Erasmus és Mohács, 24 lap: „Ez a gyökértelennek látszó szellem minden idegszállával a multban gyökerezik.”

¹⁰ Renaudet A.: Études érasmiennes, 124 lap.

¹¹ Erasmus: Querela pacis, IV. 627. Idézi Pfeiffer 6 lap.

¹² Pfeiffer R.: i. m. 5 lap.

reddunt homines: az irodalmi és tudományos műveltség vezet erre az útra, mert „*philosophia plus quam homines, theologia reddit divos*“.¹³ Az természetes, hogy ez az irodalmi műveltség, a bonae litterae, vagy studia humaniora, nem csupán formai-esztétikai jellegű, hanem bizonyos „*officia humanitatis*“-szal jár mindazok számára, akik igényt tartanak az emberméltóságra. Ezek: candor, comitas, lenitas stb., melyek lehetővé teszik az emberek és nemzetek szabad és békés együttélését.¹⁴ Az emberi béke és szabadság megzavarása a legnagyobb inhumanitas. — Ezt az egyetemes emberélményre vezető felfogást nem tartotta összeegyeztethetetlennek a szintén egyetemes keresztény felfogással, hanem ellenkezőleg összefüggést látott közöttük.¹⁵ Szerves összefüggést az antik műveltség és a kezdődő kereszténység, az antik humanitas és az evangélium között. Az evangéliumot nem egy új szellemi világ kezdetének, hanem hosszú fejlődés betetőzésének tartotta. Az antik etika is a tökéletességnek olyan fokára jutott, hogy lényegében nem különbözik a keresztény felfogástól: az antik világ legjobbjában, egy Sokratesben, Ciceróban, már a krisztusi szellem előmunkálatait látta.¹⁶ Így válik Cicero „*sanctum illud pectus, afflatum caelesti numine*“¹⁷ és ez teszi érthetővé Erasmus „*sancte Sokrates ora pro nobis*“-mondását is.¹⁸ A keresztény és antik lélek ezen összefüggéséről vallott meggyőződését a legszebben a Colloquia egyik helyén fejti ki:¹⁹ „*Fortassa latius se fundit spiritus Christi, quam nos interpretamur. Et multi sunt in consortio sanctorum, qui non sunt apud nos in catalogo*“. És Erasmus meggyőződése szerint a kezdő kereszténység tudatában is volt ennek az összefüggésnek, felvette ma-

¹³ Pfeiffer R.: i. m. 7 lap.

¹⁴ Horváth J.: i. m. 254 lap: „Nemcsak tanultság jár vele (t. i. az emberi méltósággal), hanem művelt viselkedés, jóakarat, nyájas szeretetreméltóság, őszinteség és szelidség, mind egyes emberek, mind népek érintkezésében“.

¹⁵ Allen P. S.: Opus epistularum, ep. 1253, 15 sor.

¹⁶ Renaudet A.: i. m. 134 lap: „Erasmus arra törekszik, hogy egy antik, de ugyanakkor keresztény harmóniába hozza a pogány filozófusok bölcsességét a hívő lelkek alázatos egyszerűségével“.

¹⁷ Renaudet A.: i. m. 132 lap.

¹⁸ Erasmus: Colloquia, I. 683.

¹⁹ Erasmus: Colloquia, I. 682.

gába a *humanitást*, *eloquentiát* és a *doctrinát*, de később az *inscitia* és *barbaries*,²⁰ a *neglectus linguarum ac bonarum artium*²¹ megzavarták ennek az együttélésnek a tisztaságát. Sőt, egy *perturbata doctrina* és a *traditiones* megzavarták a forrás, az archetipus, a Szentírás tisztaságát is. Mit kell tehát tenni? Vissza kell térni *ad fontes*, a kultúra alapjaihoz: a Szentíráshoz és az egyházatyákhoz.²²

Ebből az alapelvből kiindulva, igen kiterjedt munkásságának jelentékeny részét a Szentírás pontos szövegének megállapítására fordította. Ez a munka, mint láttuk, számára nem volt öncélú esztétikai játék, hanem a végső cél, a litterae humanae visszaállításának egy kikerülhetetlen eszköze. A munka nem volt bizonyára sem könnyű, sem kockázat nélküli, de vállalnia kellett, mert kulturprogramjának első és legfontosabb pontja volt.

Hogyan lehetne felvázolni ezt az erasmusi kulturprogramot? Az első lépés, mint láttuk: *excitare linguas*, azaz alaposan megtanulni a klasszikus nyelveket.²³ Ezek birtokában visszamenni az emberi műveltség forrásaihoz: a Szentíráshoz és az egyházatyákhoz, elsősorban Hieronymushoz. Tanításukból megismerni az igazi kereszténységet. De a humanista Erasmus számára természetesen nincsen egész ember műveltség nélkül. A hívő ember még nem teljes ember: csak a műveltség birtokában lesz azzá. Az embert újra meg kell művelni, hogy azzá legyen: a krisztusi végcél magától értetődik, annak tagadása kívül esik a lehetőségeken. Az antik műveltség és a keresztény hit összeegyeztetése is azért lehetetlen az ő idejében, mert a műveltséggel bajok vannak... A humanitas hiányzik az emberiségből. „Mi a keresztény szeretet tudomány nélkül? Hajó kormány nélkül.“²⁴ Az

²⁰ Horváth J. i. m. 235 lap: „Az antik műveltség hanyatlását nem a kereszténység pogányellenessége idézte elő... hanem igen is utóbb rontotta meg incitia és barbaries“.

²¹ Allen: Opus epistularum, ep. 1062, 45.

²² Renaudet A.: i. m. 136 lap: „Az írás kizárólagos tanulmányozásával akarja vezetni a theologusokat Erasmus pozitívizmusa“.

²³ Horváth J. i. m. 325 lap: „Vissza... nyelvstudiummal az ősföráshoz...“.

²⁴ Pfeiffer R. i. m. 15 lap.

erasmusi kulturprogramm harmadik pontja tehát a műveltség elsajátítását sürgeti. Szerinte a műveltség útja visz a legbiztosabban az igaz hit felé: ez volt az emberiség világtörténelmi útja is. A *litterae humanae* vezetnek a *divina scientia*-hoz. A megfordított utat lehetetlennek tartotta, olyannyira, hogy az szemében dőreségnek, sőt *sacrilegium*nak tünt. Az út tehát a tudományos műveltségen át vezet a hithez. De a tudomány sem jön magától, sem valami természetfeletti úton: „nem a Szentlelket kell várnunk, szabad tudományokra, tanulmányokra van szükség”.²⁵

Az erasmusi gondolat ezen rövid felvázolása is bizonyítja, hogy fellépése meglepő, forradalmi és sokak számára nagyon kellemetlen volt. Mert ez az ideológia valóban többrendbeli reformot sürgetett. Hangsúlyozta a műveltség mérhetetlen fontosságát egy olyan korban, melynek — ha az emberiség egészét tekintjük — vajmi kevés érzelme volt ez iránt. Követelte a filológiai, lingvisztikai, szövegkritikai tanulmányokat egy olyan korban, amelyben a hatalom birtokosai ezt kockázatosnak, sőt veszedelmesnek tartották. Tiszta és megigazult kereszténységet kívánt egy olyan korban, amelyben az ilyen eszme hirdetőinek sorsa nem sok jóval bízatta. És bizonyára nem merészség nélkül való egész teológiai pozitívizmusa sem, mely egyedül a Szentírásban keresi az igazi krisztusi utat, mert úgy érzi, hogy az elsikkadt valahol a „skolasztikus barbárok”, az üres formások és főleg a szerzetesek kezén. Hitbéli kérdéseket bolygatni komoly és megalapozott filozófiai meggyőződés nélkül egy olyan korban, amelyben a skolasztika még mit sem veszített eredeti tekintélyéből, meglepő. Forradalmi volt az az alapgondolata, hogy az antik és keresztény gondolat kiegyenlíthető. Meglepő volt az is, hogy ezt a kiegyenlítést nem a szorosán vett filozófiára értette, hanem csak az etikára. Az ő „*philosophia Christi*”-je — milyen merész új kifejezés — szemben áll a skolasztikával már csak azért is, mert — kigúnyolja a filozófiát. Az ő filozófiája nem megy túl az etikai kérdéseken: minden más filozófiai erőlködés csak illúzió. Erasmus nem filozófus, hanem moralista és eszményképei

²⁵ Erasmus: *Antibarbari*, X. 1718. Idézi Pfeiffer 14 lap.

Plutarchos és Cicero...²⁶ Itt, etikai kérdésekben, már könnyebben ment a kiegyenlítés. De merész és eddig ismeretlen volt Erasmus egész egyénisége, új szempontjai, egyéni nézetei, előítélet nélküli szemlélete.

Mit kíván Erasmus forradalmi kritikája? Új embert. Művelt, öntudatos, kiegyensúlyozott embert, az imént ismertett gondolatok alapján. De lehetséges-e ez az út, van-e erre lehetőség az emberi természetben? Van. És hogy az erasmusi ember eddig nem valósult meg, azért kizárólag az emberiség viseli a felelősséget. „*Quale est... obsecro, culpam hominum in res ipsas reuicere? et quod nostro vitio commissum est quovis relegare potius quam culpam nostram agnoscere?*”²⁷ Miért? Ez egyenes követelménye a *humanitas* erasmianának: tanítása a benső szabadság principiumával áll, vagy bukik. Minden fatalizmus, a szabad emberi akarat minden korlátozása lehetetlen az ő számára: „*Prometheus est nobis imitandus, qui simulacro illi suo luteo vitam ex astris ausus est petere, sed tum demum, ubi quicquid humano artificio praestari potuit, adhibuisset. Nos rudem massam offerimus et spiritum omnia nobis dormientibus confecturum speramus?*”²⁸ A hangsúly a *humanum artificium*on van, a szabad emberi cselekedeten. Milyen messze van ez az *imitatio Promethei* ettől a kortól, melynek vezető könyve az *Imitatio Christi* volt!

A belső szabadságnak ezen gondolata miatt erős küzdelmet kellett vívnia Lutherrel. Küzdelmüknek nem ez a kizárólagos oka. Van egy másik is. Láttuk már, hogy a *humanitas* erasmianának egyik alapvető követelménye a *libertas*. Az ember ezt a szabadságot csak nyugodt és békés légkörben tudja alkotó munkává érlelni: a *tranquillitas*, a *serenitas tranquilla* a szabadság testvérgondolata az erasmusi ideológiában. Ez teljesen érthető is. Hogyan tudnának másképp felvirágozni a *bonae litterae* és hogyan volna kapcsolatuk a *sacrae litterae*-vel béke és nyugalom nélkül?²⁹ Pedig

²⁶ Renaudet A.: i. m. 147 lap: „Erasmus egyszerűen csak moralista akar lenni és mesterei a filozofálásban Plutarchos és Cicero”.

²⁷ Erasmus: *Antibarbari*, X. 1697. Idézi Pfeiffer említett helyen.

²⁸ Pfeiffer R.: i. m. 15 lap.

²⁹ Horváth J.: i. m. 235 lap.

Luther éppen ezt fenyegette. Luther a *tranquillitas studiorum et rei Christianae* helyett a tumultust jelenti. Ezért ítélte el Luthert, mert írásai „viderentur spectare tumultum”. Ez ellenségeskedésük főoka.

A második egy taktikai ok. Erasmus attól félt, hogy a műveltség régi ellenségei, elsősorban a szerzetesek, Luther hereziséit a lingua és a bonae litterae számlájára fogják írni és abban a műveltség káros hatásait fogják felfedezni.³⁰

Csak harmadsorban van közöttük elvi különbség. A liberum arbitrium különbsége is olyan természetű, hogy inkább a saját humanitását látszik védeni vele, mint a katolikus egyházat. Erre, igaz, nem is volt nagy hajlandósága. Ha meggyőződése végső gyökereiben meg is egyezett az Egyház tanításával, mégis alapvető különbségek voltak közöttük, de Lutherrel szemben is.³¹ Erasmus ismerte is ezeket és szellemükben alapos reformokat sürgetett az Egyháztól. Ezekben a követelményekben egy kicsit egynek érezte a saját ügyét a Lutherével. Jól tudta, hogy ha egyszer Luther elhallgat, az ő ügye is féligmeddig elveszett: szüksége volt a Luther-képviselte szabad keresztény szellemre, az ő vallási elánjára, arra az egész teológiai romanticizmusra, mellyel elvileg nem sok közösséget vállalt, de amelynek úttörő fontosságát hamar átlátta. Ezért van az, hogy egészen 1525-ig a mindinkább elmélyedő különbségek ellenére is, nem lépett fel nyíltan a lutheránusok ellen. Nem akarta fokozni a tumultust sem, mert abban a helyzetben, melyet Luther fellelélt előidézt, Erasmus számára a legfőbb követelmény a concordia maradt. Ha az ember az elkeseredett vallási harcok idején ilyen mondatot hall, hogy „suasi, ut res inter eruditos libris transigeretur”,³² akkor ez ugyan abszurd módon hangzik, de logikus következménye Erasmus felfogásának. A béke érdekében hajlandó volt súlyos, még elvi természetű áldozatokra is. „Ego sic odi dissidium, sic amo concordiam, ut verear ne, si inciderit articulus, citius deserturus sim aliquam

³⁰ Renaudet A.: i. m. 305 lap.

³¹ Renaudet A.: i. m. 306 lap: „... végül Luther tragikus hite, mely földre sujtja az emberi teremtményt az isteni mindenhatóság előtt... a legidegenebb és érthetetlen maradt az erasmusi lélek számára”.

³² Pfeiffer R.: i. m. 19 lap.

veritatis portionem, quam turbaturus concordiam, si quid tamen ego possum.”³³

Eddig nagy vonásokban tisztába jöttünk az erasmizmus lényegével. Próbáljuk most összefoglalni ennek a merész doktrínának egyes pontjait:

1. *A keresztény és az antik gondolat összeegyeztetésén* fáradozott. Erre a meggyőződésre egy negatív szempont vezette, az t. i., hogy a kereszténység akkori formájában műveltségellenes volt. Az antik szellem felszívását nem a keresztény elem rovására tartotta szükségesnek, hanem éppen ellenkezőleg: megerősítését és megtisztulását várta tőle. Nem a keresztény tanítás ellen küzdött, hanem azon kihatásai ellen, amelyeket a művelődés szempontjából károsaknak tartott.

2. *A kereszténység lényegét a Szentírásban látta.* Abban a Szentírásban, melyet a tudatlanság és a rosszakaratú barbárság oly nagyon meghamisított. A tévedéseknek ebből a zürzavarából ki kell hámozni az eredeti krisztusi igazságot. Mit kell tehát tenni? Alapos nyelvstudiumokkal visszatérni a forrásokhoz.

3. *Tehát: vetera instaurare és reverti ad fontes.* Hatalmas kulturprogramot dolgoz ki, melynek lényege a Szentírás és az egyházatyák magyarázata. Természetesen a tiszta források szemlélése sok olyan tényt ismertet meg vele, amelyek erős kritikára ösztönzik őt az Egyházzal szemben. Reformokat követel tehát az Egyháztól, amelytől azonban véglegesen sohasem szakad el, mert

4. *a lutheranizmustól súlyos elvi és gyakorlati kérdések választják el.* Ilyen pl. a szabadakarat és a tranquillitas elve: mindkettő feltétele a szabad és alkotó emberi cselekvésnek. Ám Luther éppen ezekre tört. Nézete szerint az ember cselekedeteiben szabad és azokért maga a felelős. Ez az elv is arra mutat, hogy

5. *Erasmus moralista filozófus.* A doktrinér filozófiától úgy, ahogyan az a klasszikusoknál és a középkori skolasztikában kialakult, annak merevségétől és gyakorlatiatlanságától irtózott. A tulajdonképeni filozófiai gondolkodástól ide-

³³ Allen: i. m. V. ep. 1331, 22.

genkedett s éppen ezért filozófiája nem terjed túl etikai kérdéseken. Az ő filozófiája a „*philosophia Christi*“.

6. *Teológiája racionalista*, aminthogy egész lelki alkata tipikusan racionalista. Ez tartja távol Luthertől is. Ez a racionalista alapállás nehezen egyezett meg bármily dogmatizmussal és formalizmussal. Meg akarja szabadítani az embert a merő és élettelen dogmáktól, az elvont és terméketlen rendszerektől, amelyekben legfeljebb a teológusok dialektikai ügyessége élte ki magát, de amelyeknek kevés kapcsolata van ahhoz a viszonyhoz, amelyben a hívőnek lennie kell Jézus vallási és morális tanításával.

7. *Politikája pacifista*. Ezt a pacifizmust nem szabad Erasmus különben ismert gyenge testiségéből magyarázni. Ennek is elvi gyökerei vannak: a béke és nyugalom szabad emberi cselekvés előfeltétele. Végül

8. *Erasmus egész magatartása bizonytalan*, legalább is Európa vezető tekintélyeivel szemben. Ez a magatartás szorosan összefügg pacifista politikájával: az akkori áldatlan viszonyok között annak, akinek elvei, még pedig merész elvei voltak és ezeket csendben és nyugalomban akarta megvalósítani, a politikai kiegyensúlyozás valóságos művészenek kellett lennie. Nem csoda, ha olykor „*aliquam veritatis portionem*“ is feláldozta a béke kedvéért. Így joggal néztek rá bizalmatlanul minden oldalról...

V. Oláh élete és fejlődése Mohács és Brüsszel között.

Ez az állandó elvi színeváltozás és a mindenkori helyzethez való ügyes alkalmazkodás, meg a vezető humanista iránti rajongó tisztelet ködölte el Erasmus igazi egyéniségét Oláh Miklós, a XVI. század „legszeplőtelenebb humanistájának“ lelkében.¹ Van valami tragikus abban, hogy ez a humanista főpap, a magyar erasmistáknak ez a legszimpatikusabb alakja, aki a humanista minden rajongásával ragaszkodott a mester Erasmushoz és így közvetve, tudtán kívül, maga is a reformáció elé szántott, később a magyarországi ellenreformáció megindítója és legfélelmetesebb harcosa lett.

Odáig azonban hosszú és fáradságos volt az út. Politikai pályafutása a királyi udvarban ezidőtájt már szépen kialakult és joggal remélhette, hogy egyházi emelkedése is lépést fog vele tartani. Ismeretes az a bizalmas szerep, amelyet Oláh a mohácsi vész zavaaraiban a királyi pár körül betöltött.² Ez is mutatja, hogy számításai nem voltak hiú ábrándok, ha nem jött volna közbe Mohács.

De Mohács kérelhetetlenül közbejött és Oláh számára is felvetette a kérdést: megmarad-e továbbra is a szellem emberének, választja-e a rögzöttebb utat, amelyik kielégítheti szelleme felébredt igényeit, vagy pedig az országban marad és a politikai cselekvés mezejére lép? Ugyanez a kérdés természetesen felvetődött az említett egész erasmista nemzedék előtt, de azzal a lényeges különbséggel, hogy a többiek számára a magyarágtól való elszakadás nem jelentett nagyobb problémát, legfeljebb egzisztenciális kérdést.

¹ Szemes J.: i. m. lap és Noszkay Ö.: Oláh Miklós levelezésének kultúrtörténeti vonatkozásai, 45 lap: „Erasmus kétszínűsége és rókalke folytán annak vallási gondolkodását meg nem értette eléggé“.

² A király szinte a csata torkából küldötte vissza Oláhot a királyné oltalmazására.

Ennek az erasmista társaságnak — az életben maradáson kívül — egyetlen gondja az volt, hogy biztosítsa maga számára a szellemi munka lehetőségeit. Az erasmikus ernyedtség ezen megszállottjaitól mi sem állott messzebb, mint a politikai cselekvés kockázata.³ Természetes tehát, hogy habozás nélkül követték a menekülő Máriát, hogy megteremtsek maguknak azt az életet, amely a legjobban hasonlítson a Mohács előttihez.⁴ Ez a folyamat, mondjuk, símán lezajlott mindazokban, akiket a magyarsághoz csak a művelődési eszmény és lehetőség és nem a vérség, valamint a mult kapcsai kötöttek. De nem ily könnyű az eset Oláhnál, aki testestől-lelkestől a magyarsághoz volt kötve. Tudjuk, hogy sokáig és kínosan töprengett, mielőtt végleg rászánta volna magát a Máriát követő útra.⁵ Döntését bizonyára nagyon befolyásolta az a körülmény, hogy Máriával szemben nem kis hállára volt kötelezve.⁶ De nem ez volt a döntő szempont, hanem az a törekvése, hogy megmentse a maga szellemiségét és így az eddig átvett humanista tradíciót. Igaz ugyan, hogy abban a pillanatban, amikor Mária kíséretében elhagyta az országot, politikai álláspontja is meghatározódott, de ezzel a lépéssel nem elsősorban a politikához, hanem a multhoz kötötte le magát és az ehhez a multhoz szorosan fűződő műveltség mellé.⁷ A mult, amelyet fiatalon átélt (idegenben még sohasem volt), a humanista műveltség, melynek ízét állandóan a szájában érezte, erősebb volt, mint az aktív élet reménybeli lehetőségei.⁸ Szilárd meggyőződése volt, hogy politikai értelemben is csak annak az útnak van létjogosultsága, amely a multban gyökerezik. Ez pedig Mária és Ferdinánd útja, mely a mult legértékesebb hagyományait élete új állomáshelyére, Pozsonyba mentette át. Véleménye szerint annak a másik útnak a választása csak indokolatlan

³ Thienemann T.: Erasmus és Mohács, Minerva, 1934 47. lap és Kerecsényi D.: Kolostor és humanizmus Mohács után, Magyarágstudomány, 1936, 176. lap.

⁴ Kerecsényi D.: u. i.

⁵ Cod. ep. 124. lap: „Quid igitur melius sit facto, nescio. Inter duo mala minus est eligendum“.

⁶ Cod. ep. 575. lap: „Boni viri officium esse putavi...“

⁷ Kerecsényi Dezső: Oláh Miklós, Apollo, 1935, 295. lap.

⁸ u. i.

„desiderium vitae novae assumandae“ s eredménye olyan változás, mely az egyéni életet „invita Minerva“ helyezi át egy neki idegen területre.

Ez a meggyőződése lehet helytelen (mert a magyar humanista hagyományok folytatására nem kisebb lehetőség kínálkozott a János-pártiaknál is), de mindenekelőtt jellemző Oláh eddigi szellemi életére és politikai iskolázatlanságára. Mert nem azért választotta a factio germanicát, mert benne alkalmas támaszt látott a törökkel szemben, hanem tisztára elvi megfontolásokból.

Ilyen körülmények között Oláhot is a menekülő Mária kísérei között látjuk. Szalaházy, Thurzó Elek, Bornemissza János, Burgio pápai követ társaságában.¹⁰ Pozsonyban, ahol Mária ideiglenesen berendezte udvarát, csakhamar összegyűlt az egész humanista társaság, mely később az aulikus pártot és Oláh levelező körét képezte: Brodarics, Gerendy, Révay, Bátori, Nádasdy stb., hogy csak a magyarokat említsük. Oláh számára a pozsonyi tartózkodás sem maradt tanulságok nélkül. Ismeretes az a tragikus történelmi fejlődés, amely a magyarságot a mohácsi vész után sújtotta: az ország három részre szakadt, melynek uralkodói — a török, Szapolyai és Ferdinánd — egymást pusztítva versengtek a hatalomért. A Ferdinánd-párt politikai főhadiszállása Pozsonyban volt, ahol az udvar a politikai mesterkedésnek valóságos magasiskolája lett. Mária királyné minden befolyását latba vetette, hogy biztosítsa bátyja számára a magyar koronát. Ez a küzdelem sokáig és rendkívül hevesen folyt és igénybe vette a Habsburg-ház, illetve Mária minden erejét. Oláhnak, mint a királyné titkárának bőven volt alkalma politikai iskolázottságra és meggyőződésre szert tenni. Itt alakult ki benne az a meggyőződés, hogy a magyarokat egyedül a nyugati segítség tudja megmenteni a töröktől, következésképp a szittya-párt már csak ebből a szempontból is elhibázott dolog. Ezt a véleményét az augsburgi birodalmi gyűlésen ki is fejtette és ahhoz mindvégig hű is maradt.¹¹ —

⁹ Kerecsényi D.: u. i.

¹⁰ Ortway T.: i. m. 195. lap.

¹¹ Cod. ep. 81. lap: „Si velitis eas (sc. nationes) dum expeditionem in Turcam generalem susceperitis, auxilio vobis... futuras.“

De a pozsonyi tartózkodás szellemi fejlődése tekintetében is jelentőségteljes. A Béccsel való állandó kapcsolat és fizikai közelség bizonyára csak elmélyítette benne a Bécs képviselte eszméket, elsősorban az erasmizmust.

A pozsonyi korszak egyrészt tisztázta politikai felfogását, másrészt még közelebb hozta az erasmizmusához. Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlésen, melyen Mária királyné kíséretében maga is részt vett, világos tanújelét adta ezen fejlődésének. Mert Augsburgban (melynek tisztáznia kellett volna a protestáns kérdést, másrészt csatasorba állítani a keresztény fejedelmeket a növekvő török-veszéllyel szemben) Oláh mint a magyarság szónoka, igaz lelkesedéstől átfűtött beszédében fenyegetve kérte a gyűlést, hogy tegyenek félre minden egyenetlenkedést és nyomban siessenek a magyarság és ezzel önmaguk segítségére.¹² A beszéd éppen olyan jellemző Oláhra, mint annak hatástalansága a „principes Christiani“-ra.

Az itt történt másik, Oláh szempontjából fontos esemény, hogy ekkor kerül levélbeli összeköttetésbe Erasmus-szal.¹³ Ez az esemény, az előzmények után éppen olyan logikus, mint amilyen fontos további fejlődése szempontjából. Logikus, mert, mint említettük, Oláh önkéntes számkivetésével végleg a szabad szellemi munka mellé kötötte le magát.¹⁴ Természetes, hogy az első, politikai zavarokkal teli idők után, ez a szellem kielégítő talajt keresett. Ugyan kiben találhatta volna meg ezt jobban a folytonos utazgatásoktól amúgy is agyonzaklatott királynéi titkár, mint a humanisták elismert fejében, Erasmusban? Az Erasmusszal való ismeretség távlatokat és nagy szellemi lehetőségeket nyitott meg előtte, melyeket Oláh nagyon jól felismert.¹⁵ Azok után, amiket elmondottunk, nem meglepő, hogy Oláh olyan alázatos csodálattal viseltetik a volterianus Erasmusszal szemben. Nem meglepő azért, mert az ő vallási orthodoxyájával éppen olyan baj van, mint mindegyik kortársáéval (az udvar

¹² Cod. ep. 85 lap.

¹³ Cod. ep. 69 lap.

¹⁴ Kerecsényi D.: Kolostor és humanizmus... 47 lap.

¹⁵ A Brassicanushoz írt levél a Cod. ep. 9 lap: „At cur ego illius virtutes, doctrinam et miram eruditionem non suscipierem...”

nem igen nevelt hithű katolikusokat), másrészt Erasmus is igyekezett azon, hogy ne azt az oldalát mutassa be, amely oly nagyon felbőszítette a Sorbonnet... Annyi mindenestre kétségtelen, hogy a barátság kezdeményezője Oláh volt és ha ez a lépés hibás, akkor ő az oka. Mert kétségtelen, hogy már hírből ismerte Erasmus destrukcióját („a budai udvarban róla van szó reggelinél és ebédnél” — írja róla Piso¹⁶), de Oláhnak saját szavaiban sincs okunk kételkedni, hogy „én ismerlek téged gyakori olvasása révén könyveidnek, melyeket órákig a kezemben forgatok”.¹⁷ Az a föltevés, hogy esetleg nem ismerte Erasmus ideológiáját, igen valószínűtlennek látszik.¹⁸ Ellenben valószínű az, amit már mi is állítottunk, hogy t. i. Oláh az új ismeretségben szellemi kielégülést talált és csábította a humanisták középponti tekintélyével való barátság gondolata. Ez a gondolat pedig nem állott ellentétben gondolkodásmódjának akkori állapotával. Bizonyíték erre az a kérés, melyet mindjárt első levelében Erasmushoz intéz: „... magno tenemur videndi tui desiderio. Qui hoc praesertim tempore, dum multorum cum perniciē in rebus fidei disceptatur, maxime hic esset necessarius, ut tuum, quod in rebus esset his dubiis praesens, proferres iudicium”.¹⁹ Ebből a példából is világos, hogy ismerte Erasmus kritikai munkásságát és azt elég becsületesnek tartotta arra, hogy „in rebus fidei” nyilvánítsa. (Igaz, hogy mi sem álott távolabb Erasmustól, hiszen az ilyen szerep miatt menekült el Löwenből.) Erasmusnak ez a becsületes tisztelete Oláh részéről nem akkori keletű. Már 1529-ben írja Brassicanusnak: „Erasmi virtutes non in hemicyclo solum, sed in aliis quoque omnibus locis, dum fuit usus, mirifice celebravi. Est enim dignus, ut ab omnibus rara ipsius virtus et divinum ingenium praedicetur. At cur ego illius virtutes, doctrinam et miram eruditionem non suscipierem, qui... et nunc quoque in ore bonorum omnium versatur?”²⁰ Világos,

¹⁶ Frankl V.: i. m. függelék.

¹⁷ Cod. ep. 69 lap.

¹⁸ Kollányi F.: Oláh Miklós, Kath. Szemle, 1888, 16 lap.

¹⁹ Cod. ep. 69 lap.

²⁰ Cod. ep. 9 lap.

hogy ilyen felfogás mellett nem meglepetés, hogy Oláh sietve barátságot kötött Erasmusszal.

Az ismeretségre az alkalmat Erasmusnak Henckel felkérésére megírt és Máriának ajánlott könyve, a *Vidua Christiana* adta meg.²¹ Az ajándékot Oláh köszöni meg a királyné nevében és biztosítja a szerzőt a könyvnek a királynéra tett nagy hatásáról. Egyúttal maga is felhasználja az alkalmat a bemutatkozásra: *ego... ex facie sum tibi ignotus... És mindjárt a viszontlátás reményében búcsúzik tőle.*²²

Itt felvetődik két kérdés. Az egyik, hogy miért hívogatta Oláh olyan kitartóan haza a húzódozó Erasmust? A másik pedig, hogy miért fogadta Erasmus szívesen Oláh közeledését? — Az első kérdésre ugyanazzal felelhetünk, amivel barátságuk létrejöttére. Oláh részéről naív tisztelet és humanista hiúság játszott közre, nem is beszélve arról, hogy Erasmusban tökéletes szellemi kielégülést talált volna.²³ Ami Erasmust illeti, nála bizony már önző taktikai érdekek játszottak szerepet.²⁴ Ebben az időben Erasmus lába alatt már a friburgi talaj is igen forró, mert katolikusok és protestánsok egyformán rossz szemmel nézik. Panaszkodik is Oláhnak, hogy „nobis undique tot gignunt hominum portenta”²⁵ és hogy olyan barátra van szüksége, akinek — mint Oláhnak — nagy befolyása van „apud praepotentem dominam, cui magnopere velim esse commendatus, cuiusque in me favorem optarim esse perpetuum”.²⁶ Ebből is látszik, hogy Erasmus mindenképpen biztosítani akarta a maga számára a Habsburgok jóakarató támogatását és ennek biztosítására

²¹ Cod. ep. 69 lap: „Licet non dubitem, quin cognoveras quantum voluptatis et delectationis Reginae meae et nobis omnibus attulerit tuus de Vidua Christiana editus...”.

²² U. i.

²³ Oláh helyzetében ez természetes volt.

²⁴ Kollányi F.: Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus, Új magyar Sion, 1885, 575 lap: „ha tekintettel vagyunk arra, hogy neki célja volt a hitbuzgó Károly császár és Ferdinánd király pártfogását a szintén hitű Mária királyné közvetítésével elnyerni, csak előnyösnek találhatjuk ránézve e... férfiú barátságos jóindulatát”.

²⁵ Cod. ep. 89 lap.

²⁶ U. i.

Oláhot szánta. Kétségtelen, hogy az idők folyamán ez az ismeretség elmélyült, de kezdő állapotban Erasmus számára csak taktikai célokat szolgált.

Még mindig Augsburgban vagyunk, az 1530. év nyárvégén. Oláh számára keserű időszak következik most. A birodalmi gyűlés dolgavégezetlenül oszlott szét: nem sikerült sem a protestáns kérdést tisztázni, sem pedig megszervezni az Oláh-ajánlotta „generalis expeditiót” a török ellen.²⁷ Oláh elkeseredve jelenti ezt a körülményt Erasmusnak és hozzáteszi, hogy „mi mást várhatunk, mint a kereszténység veszedelmét és Magyarország elvesztése után az egész Germánia pusztulását?”²⁸ Nehéz szívvel indul neki a vándorlásnak Mária oldalán. Regensburgba, majd Linzbe, onnan Kremsbe utaznak s már majdnem Magyarországra tértek vissza, midőn megtudják a hírt: Mária Németalföld kormányzója lett.

Már említettük, hogy Oláh nehezen szánta rá magát a döntésre. Ebben a tépelődésben nem látunk kapzsi aggályoskodást birtokait és politikai emelkedését illetően, hanem a humanista szellem emberének felelet-keresését a felmerülő kérdésre: mitévő legyen, menjen-e külföldre, ahol viszonylagos nyugalomban a régen vágyott szellemi munkának szentelheti magát, vagy pedig itthon maradva, a politikai cselekvés útjára lépjen? A választás mindenképpen nehéz volt, mert nemcsak Magyarország és a külföld, hanem az ideológiailag meg hasonlott magyar társadalom két tábora között is kellett választania. Oláh elvi álláspontja világos volt már ugyan, de a választás mégis nehéz, mert az elhagyottakban olyan társadalmat veszít, amelyhez hozzászokott és amelyben viszonylagos nyugalmat élvezett. Véleményünk szerint ez a habozás erős lehetett ugyan, de nem tarthatott sokáig. Oláh eddigi fejlődéséből ugyanis, mint láttuk, világosan kitűnik, hogy benne a Habsburg-barát politikai megfontolások, az egyéni célok (ezek egyelőre teljesen szellemi természetűek) és a humanista hagyományok mind oda mu-

²⁷ Oláh több levelében panaszkodik emiatt.

²⁸ Cod. ep. 97 lap.

tatnak, hogy számára csak egyetlen járható út volt: követni Máriát.²⁹ Majd látni fogjuk, hogy milyen erős érzelmi reakciót váltott ki belőle az a tény, hogy sem politikai elgondolása, sem egyéni céljai nem sikerültek.

²⁹ Kerecsényi D.: Nicolas Oláh, NRH., 1934, 238 lap: „En lui, les considérations politiques, les buts individuels et les traditions de la civilisation humaniste, convergent pour asseoir le règne des Habsburgs en Hongrie“.

*VI. Oláh Németalföldön, humanista kapcsolatai,
különös tekintettel Erasmusra.*

Tudjuk, hogy Brüsszelből mindjárt első levelét Ferdinándhoz intézte és kérve-kérte a török elleni hadjáratra.¹ Nem sikerült. Oláhot ez mélyen elkeseríti és keserű szemrehányásaitól még magát Ferdinándot sem kíméli meg. Erasmusnak már harmadik levelében elkeseredve meséli a „crudelitatem, quam Mechetbecus Turca... diebus praeteritis in Hungaria commiserit“ és hogy „Hungaria... quam magnam nunc patitur servitutem“.² Állandóan Magyarországot jár a fejében, éspedig elsősorban azért, mert a Magyarországot segítő politikai elgondolásai nem sikerültek. De ugyanilyen a visszahatása annak a körülménynek is, hogy új otthonában nem találja meg azt a „libertatem, quae caput est hominum bonorum“.³ Általában idegenül érzi magát a belga földön. A lakosság nem nyeri meg tetszését és Mária beiktatásakor már a Magyarországra való visszatérés gondolatát veti fel.⁴ Sokáig tart ez az állapot. Még 1533-ban is azt írja Sceppernek, hogy ha minden jól megy, nemsokára semmi sem tartja őt vissza Németalföldön.⁵ Ismételjük, ez nem csupán természetes honvágy, hanem annak az embernek az elkeseredése is, aki nem találta meg azt a szellemi környezetet, amelyre számított és amely ki tudta volna elégíteni igényeit. Ezt a meggyőződésünket alátámasztja az is,

¹ Cod. ep. 1936 lap: „Quare Princeps Potentissime, si consideraris quam necessarium et in rempublicam christianam sit contra hostes fidei aliquid praeclari agere...“

² Cod. ep. 90-91 lap.

³ Cod. ep. 173 lap.

⁴ Cod. ep. 140 lap: „Verum si pax futura sit in Hungaria stabilis, debere Maiestatem suam revisere. Ipsa nanc meam praccationem conclusit his verbis inquiens: Amen“.

⁵ Cod. ep. 313 lap.

hogy mihelyt megfelelő társaságra tett szert, azonnal meggyöngültek, ha nem is szűntek meg hazavágyó kívánságai.⁶

Oláh számára nehezen indult az élet. Az udvari teendők itt is nagy mértékben lefoglalták, úgyhogy nagyritkán tudott csak a műzsával társalogni. Az itt tartózkodás egyelőre csak utazgatásokat és ezzel kapcsolatos teendőket jelentett Oláh számára. Azok a humanista barátságok, amelyek később elviselhetővé tették számára az ottani életet, csak utólagosan jelentkeztek. Így megértjük benne a magárahagyottság szomorú érzését és a felfokozott honvágyat, melyet csak az otthonmaradt barátokkal való levelezés enyhít. Mária szokott erélyével vette a kezébe új hazájának gyeplőjét. Sokat utazott, mert mindent személyesen akart elintézni. Oláh természetesen mindenütt vele tartott. Bejárták egész Flandriát, Brabantiát, jártak Binchben, Valenciennesben, Condéban, Quesnoyban, Gentben, Löwenben.⁷ A királynéi titkár mindenütt értékes ismeretségekre tesz szert, lassanként egész kör alakul ki körülötte, melynek ő a középpontja. Ez természetesen nagyon jól esik a lelkének, mely szellemi élvezetekre és aktivitásra vágyott. Lelkesedéssel és egy kicsit humanista hiúsággal veti magát neki a tudományos és később irodalmi foglalkozásoknak. Barátai egyre fokozódó érdeklődéssel és csodálattal kísérik munkáját. Oláh csakhamar érthető alapot szerez Ferdinánd azon későbbi megállapítására, hogy „oly népszerű voltál Belgiumban, hogy idegen létedre a legnagyobbtól a legkisebbig mindenki szeretett, tisztelt és figyelemmel kísért. Sőt a tudósok is az összes tudományokban való kiváló jártasságod, a latin és görög nyelvek ismerete miatt, valamint a költészet és prózában írásban és szóban mutatott tehetséged miatt körükbe fogadtak és csodáltak”.⁸

⁶ Cod. ep. 572 lap: „Sum Deo volente sanus et in pulchra, divite ac omnibus rebus... referta patria, atque in summo otio, quiete et tranquillitate in nulloque defectu praeterquam quod a patria et amicis veteribus absim”.

⁷ Sörös P.: Ötven év... Katholikus Szemle, 1903, 419 lap.

⁸ Török J.: Magyarország primása, Esztergom, 1859, 112 lap: „.... Sic es versatus in Belgis, ut te hominem externum summates iuxta

A Magyarországon, magyar iskolában szerzett humanista műveltségért nem kellett szégyenkeznie. Az alacsonyabbrendűség érzete semmi esetre sem támadt föl benne. Mindössze görög nyelvi ismereteit kellett kiegészítenie. E tekintetben Danus Jakab, egy szorgalmas és tehetséges németalföldi humanista volt a mestere, akinek e szolgálataiért Oláh mindig nagyon hálás maradt és őt még súlyos betegségében is odaadó szeretettel ápolta.⁹ Ezekről a görög tanulmányokról Erasmus is örömmel értesül. Danus ugyanis már 1531 november 19-én megírta a hírt Erasmusnak, hogy Oláh görög tanítója lett: „Már Oláh Miklós mesternél, Mária királyné titkáránál vagyok, kit görögre tanítok. Tisztalelkű embernek látszik, de nemcsak látszik, hanem ő az egyetlen Erasmus-barát, kinek Brabantiában való jelenlétét a királyné szívesen venné”.¹⁰ Az „egyetlen filerasmos” csakhamar türethetően megtanulta a görög nyelvet, olyannyira, hogy még a görög verselésben is kísérletet tett, barátai véleménye szerint sikerrel. Egészen bizonyos, hogy mélyebb költői tehetsége nem volt s csak a belső és külső körülmények kényszerítették őt az irodalmi foglalkozásokra. Melyek voltak ezek a belső okok? Mindenekelőtt a szellem emberének benső nyugtalansága, amelyet az irodalmi szempontból terméketlen diplomata foglalkozás a szellemi kielégítetlenség kínos érzetévé fokozott. De ugyanide kell soroznunk a mind nagyobb számmal jelentkező humanista barátok ösztönző példáját is. Oláhban felébred, a természetes szellemi érdeklődés mellett, a hiúság is...

Melyek a külső körülmények? Itt van Erasmus 1536-ban bekövetkezett halála. Remek apropó egy humanista számára! De barátainak hozzá intézett érdeklődése, sürgetése,

ac infimates omnes amarent, colerent et observarent. Docti etiam homines ob excellentem omnium bonarum artium cognitionem et linguarum graecae et latinae peritiam dicendique et scribendi oratoriam simul ac poeticam facultatem susciperent et admirarentur”.

⁹ Kollányi F.: Oláh Miklós irodalmi foglalkozásai a külföldön. Új Magyar Sion, 1885, 254 lap.

¹⁰ U. I.: „Sum jam... apud magistrum Olahum, secretarium reginae Mariae, quem εν τοις ελληνικαις ήδη παιδεύω Vir candidissimi pectoris videtur, non solum videtur sed etiam est ολος φιλέρασμος quem regina libenter velit apud Brabantos esse”.

neki ajánlott művei sem tévstették el hatásukat. Ilyen körülményekkel magyarázható meg, hogy Oláh hosszú, egészen a váradi káptalani iskoláig visszanyúló szünet után ismét tollat ragad és verselni kezd. „Haboztam, vajjon prózában vagy versben, melytől hosszú évek óta már elszoktam, válaszoljak verseidre” — írja.¹¹ Verseinek nincsen igazi ihletése, meglátszik rajtuk a humanista merevség. Oláh maga is tisztában volt verseinek ezzel a gyengéjével, különösen ami görög verseit illeti és csak humanista barátainak hízelgő egekig-magasztalása ébresztgetett benne költői ambíciókat. Az Erasmusszal folytatott levelezésben nincsen említés ezekről a versekről. Oláh úgylátszik nem érezte szükségét a verselésnek, amíg élvezhette, ha csak levélben is, Erasmus barátságát és reménye volt arra, hogy Erasmust személyesen is megismerheti. Oláh fejlődése és a szellemtörténet szempontjából ezek a carminák mindenesetre nem nagy jelentőségűek, e tekintetben sokkal fontosabbak a Hungaria és az Attila.

Erasmushoz való viszonya időközben nem nagy változáson ment át. Levelezésük továbbra is tipikus *παρα πειρὸν πειρῶν*, amelyben Oláh folytonosan hazahívja a Mestert, aki viszont ezt folytonosan megígérte és jellemző erasmusi bizonytalansággal, sohasem teljesítette. Irodalmi és világnézeti kérdéseket továbbra is csak alkalmilag érintenek. Ebben Erasmus volt a kezdeményező fél. Tudjuk, hogy freiburgi tartózkodása sem volt mentes a támadásoktól. Erasmust zavarták és nyugtalanították ezek az események. Nyugtalanosságát leveleiben követni lehet. Időnként Oláhnak is feltárta problémáit. Megírja neki Zwingli és Oikolampadius halálát, mely őt „nagy félelemtől szabadította meg”,¹² később Oláh hívására azzal védekezik, hogy „ott a szerzetesek uralkodnak, különösen Brabantiában, mely emberfajtnál nincs ostobább és kegyetlenebb. Ezek ellenségnek képzelnék engem, mert megmutattam, mely dolgokban van az igaz hit, de ők jobb szeretnék, ha a nép egyáltalán semmit sem tudna”.¹³ Igaz, hogy ezek sem egészen mellékszándék nél-

¹¹ Cod. ep. 582 lap.

¹² Cod. ep. 175 lap.

¹³ Cod. ep. 201 lap.

küli közlések, mert mindjárt hozzáteszi, hogy megjelent Németalföldön egy őt gyalázó írás „totus scatens mendaciis insignibus, furioris conviciis”, mely igen komoly akadálya lehet az ő hazajövetelének...¹⁴ Oláh annyira lelkes erasmista és annyira humanista, hogy igaz meggyőződésből osztja Erasmus véleményét. Az Egyház eszméinek hordozói-ról, a papokról és a szerzetesekről,¹⁵ ő is igen rossz véleménnyel van, közbenjár Máriánál, hogy Erasmus ellenfeleit hallgattassa el és szinte kínosan mentegetődzik, hogy Németalföldön lehetnek Erasmusnak ellenfelei.¹⁶ Erasmusban ebben az időben már „megtestesült a lázadás szelleme”¹⁷ és mindkét részről ferde szemmel nézték. Igaz az is, hogy Oláh szívvel-lélekkel mellette volt. Mégsem lehet osztani azt a véleményt, mely szerint Oláh lelkében, éppen úgy, mint Mária, „hajlott a protestantizmus felé” és hogy a királyné titkára nem úgy érzett és gondolkodott, mint a későbbi főpap Nagyszombatban.¹⁸ Ha ez utóbbi megállapítás igaz is, mégsem szabad arra következtetnünk, hogy Oláh netán protestáns szimpátiák miatt helyeselte volna Erasmus kifakadásait. Sehol sem találunk nála olyan megjegyzést, melyből hitbéli ingadozásra lehetne következtetni. Annyi azonban kétségtelen, hogy sem a budai, sem a brüsszeli udvar nem volt alkalmas arra, hogy növelje a hitbéli meggyőződést és dogmatikus szigort. Budán a lezüllött királyi udvar (a király személyes rossz példával járt előt, amiről Zsigmond lengyel király levele is tanúskodik¹⁹) nem tudta megakadályozni a hit meglazulását és következésképp a rossz példák szaporodását. Ezekben különösen az udvar németjei, mint Brandenburgi György, a király egyik gyámja, valamint Burgos András császári követ jártak elől.²⁰ De Mária

¹⁴ Cod. ep. 202 lap.

¹⁵ Cod. ep. 522 lap: „Verum displicet mihi imperitia superba et pertinax odium in litteras, praesertim eorum, qui tonsura et habitu monachismum professi nihil sinceræ religionis operibus expriment”.

¹⁶ Cod. ep. 228 lap.

¹⁷ Kollányi F.: Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus, Magyar Sion, 1885, 752 lap.

¹⁸ Balogh Margit: Oláh Miklós Hungariája... 9 lap.

¹⁹ Ortway T.: Mária, II. Lajos neje, 112 lap.

²⁰ Horváth J.: i. m. 240 lap.

királyné említett erasmista bizonytalansága is fokozta a világi közönyt. Természetes, hogy mindez nem maradhatott hatás nélkül a fiatal Oláhra. Az egyháziak hitbéli állapota, a legfőbbektől a legkisebbekig, siralmas volt. Érdekes és meggyőző bizonyíték erre Bohuslav cseh humanista megállapítása, hogy t. i. „a legtöbben gyakrabban beszélnek a pénzről, mint az égről, gyakrabban van ajkukon Nemezis és Laïs neve, mint Krisztusé s ami alig tűrhető, többet foglalkoznak Plautus és Vergiliusszal, mint az evangéliummal és szorgalmasabban fejtegetik Epicuros tanait, mint a pápák határozatait”.²¹ Az elvilágiasodás, mely különösen az anyagi javak kapzsi hajhászásában jelentkezett, számos visszás helyzet megteremtője lett (sokan voltak, akik a legmagasabb egyházi méltóságokig is eljutottak, a nélkül, hogy pappá szenteltették volna magukat²²). Oláhnak sem kellett messze mennie az ilyen példákért, hiszen ilyen volt pártfogója, Szathmáry György is. De Oláh humanista szellemű alapállása sem szolgálta dogmatikus értelemben vett lelki üdvét. Mert igaz ugyan, hogy „elhibázott dolog lenne az egész humanizmust egyetemlegesen egyház- és hitellenes irányzatnak felfogni”, de viszont az is igaz, hogy „a humanistáknál már Petrarcától kezdve bizonyos mértékig szembekerültek egymással az egyház iránti hűség és az antik-pogány kultúra bámulata”.²³ Igaz, hogy ez az ellentét Oláhnál nem fejlődött konfliktussá — mint ahogyan humanizmusunk kezdetén, talán a fiatal Janus Pannoniust kivéve, egyiknél sem —, mégis az az érzésünk, hogy a nyilvánvaló ellentét kirobbanását csak Oláh környezetének laza hitbéli felfogása és az ebből ráirányuló hatás hátráltatta.

Ezen az állapoton Brüsszel sem segített. A királyné és az erasmista barátok, sőt Erasmus személyes befolyása eredményezte, hogy lassan ő is „falsi monachi”-król beszél és megnyugtatta Erasmust, hogy a szerzetesek „sua loquacitate” mit sem fognak tudni neki ártani. Ugyanekkor azonban örömét fejezi ki Zwingli és Oikolampadius halála fölött és

²¹ Toth-Szabó P.: Szathmáry György primás életrajza, 283 lap.

²² Horváth J.: i. m. 182 lap.

²³ Huszti J.: Janus Pannonius és Anjou René, Budapest, 1929, 260 lap.

reményét, hogy az egyház megszabadul ezektől a pestisektől.²⁴ Erasmusnak nagyon megfelelt ez a hang. Oláhot nagyon bizalmába fogadta. Elárulja neki, miért hagyta el Löwent: aut abeundum erat, aut exercenda carnificina, quam moliebantur in humeros meos detrudere”.²⁵ Egy másik levelében ugyanerről a kérdéssel a következőket írja: „Elmenetelem főoka az volt, hogy ott egyesek meggyőzték a császárt, hogy a lutheránusok ügyét bízsa rám... Éreztem ugyan, hogy ezt baráti szándékkal teszik, de mivel gyanús voltam — jóllehet a legkevesebb okkal —, mégis ezt a feladatot rám akarták bízni, hogy vagy mészárosa legyek azoknak, akik iránt, mint gondolták, jóakarattal vagyok, vagy elárulva magam, hálójukba kerüljek”.²⁶ Ez a bizalmas hang mindenesetre arra vall, hogy Oláh megnyerte Erasmus bizalmát, még akkor is, ha meggondoljuk, hogy Erasmus részéről az őt ért sérelmek és az állítólagos nehézségek ilyen színezett feltárása csak arra szolgált, hogy így Oláh csak annál inkább egyengesse és simává tegye a visszatérés útját. A hazatérés azonban egyre késett. Minél türelmetlenebbül sürgette Oláh, annál közönyösebben kezelte azt Erasmus és számára változatlanul az őt ért támadások voltak a fontosak.²⁷ Így tiltakozik egy Antwerpenben megjelent könyv ellen, melynek szerzője „scurra quidam indoctus, insultus, effrons ac vecors”,²⁸ de közömbös neki Oláh szinte fenyegető kérése: „...nehogy ha másképp cselekednél (ha t. i. Erasmus nem jönne haza), téged állhatatlansággal vádoljanak, rólam meg nem tudom, milyen véleményt alkossanak...”²⁹ Erasmus sokat hivatkozik betegségére is, mely megakadályozza őt az indulásban. Pedig Oláh már teljesen előkészítette Németalföldön a talajt, sőt Erasmus gögös kívánsága, a királyné személyes meghívása, is teljesült.³⁰

²⁴ Cod. ep. 197 lap: „Zvingliana et Oecolampadiana peste vos illic liberatos esse... omnes boni laetantur”.

²⁵ Allen: Opus ep., I. C., 2615

²⁶ Cod. ep. 351 lap.

²⁷ Cod. ep. 448 lap.

²⁸ u. i.

²⁹ Cod. ep. 477 lap.

³⁰ Cod. ep. 378 lap: „Quantum de republica christiana religioneque nostra sacrosancta ob virtutes, doctrinam ac eruditionem tuam singula-

Ő azonban addig halasztgatta az indulást, míg a betegség tényleg komolyan elővette és 1536-ban sírba is döntötte.

Ez a körülmény nagyon fontos Oláh további fejlődése szempontjából. Úgy látszik, ez az a pont, amikor a németalföldi tartózkodás teljesen értelmét veszti előtte. Már jeleztük, hogy sohasem érezte ott jól magát. Sem az emberek, sem az udvari teendők nem voltak ínyére. „Egy beteljesülni nem akaró élet keserű ízét érezte.”³¹ Külföldi barátainak humanista forrású lelkesedése és szeretete nem elégítette ki: az Erasmusszal való személyes megismerkedés lehetősége megsemmisülvén, már csak egyetlen vágya maradt: hazatérni Magyarországra! Arra a Magyarországra, melyet ő a Hungáriában és Attilában oly gazdagon festett le.

A Hungária is, az Attila is olyan munkák, amelyeket Oláh a saját vígasztalására írt. De megírta őket azért is, mert ez humanista sablón volt és mert Magyarország propagandája is humanista barátai előtt ezt kívánta. A Hungáriának számunkra az a mérhetetlen fontossága, hogy ki-merítő adatokat közöl a mohácsi vész előtti Magyarország történelméről és közli annak akkori topografiáját. A magára maradt Oláhnak igen jól eshetett a tejjel-mézzel folyó országról való írás és személyes elégtételt érkeztetett a tudós humanisták őszinte bámulata miatt nemcsak íráskészségén, hanem azon felfedezésen is, amelyet ezek Magyarországgal kapcsolatban tettek. Remek érzés lehetett előttük föltárni ezt a mesés országot, mely hajdan „florebat magnis virtutibus” és most a török igáját nyögi.³² Ha művét ebből a szempontból nézzük, akkor annak egy kis politikai mellékíze van.

Határozottan politikai irányú írás azonban az Attila, melynek főszereplője, Attila, régi humanista tradíciók folytatója, mátyási emlékeket volt hivatva feleleveníteni. A mátyási értelemben vett erőskezű uralkodóra Oláh szemében a Ferdinánd oldaláról tapasztalt keserű csalódások miatt határozottan szükség volt. Mátyás messzeágazó birodalmát erős

rem sis meritis, multa tua testantur volumina... cuius rei causa optaremus ut ad hanc tuam patriam et ad nos reverteris...”

³¹ Sörös P.: Ötven év... 419 lap.

³² Cod. ep. 91 lap.

kézzel vezette, a török még gondolni sem mert arra, hogy ott a lábát megvesse. És ma? Ma a török Magyarország ura. Ha hallgatólagosan felvetjük a felelősség kérdését, akkor a kudarcért és főleg a megtorlás elmaradásáért Károlyt és Ferdinándot kell okolnunk. Attila, mint Mátyás, csupa erő és határozottság, condottieri típusú renaissance-uralkodó ideál.³³ Mindkettő régi és jól bevált alakja a humanista históriáknak. „Attila alakjára vetítették vissza mindazt a dicsőséget, amelyet Mátyás, hirtelen halála miatt, elérni nem tudott.”³⁴ Pedig Mátyás sokat ért el, annál kevesebbet a mai uralkodók... A humanista értelemben vett történeti „hűség” és tudományos tárgyilagossággal megírt munka, melynek magyar ősei az ős-Gestától Turóczin, Callimachuson, Bonfinin át vezetnek, így válik politikai irattá, melynek egyik főcélja a Habsburgok és egyáltalán a keresztény világ tetteserkentése. Annyi kétségtelen, hogy humanisták számára imponáló história...

Nem is maradt hatás nélkül. Oláh humanista barátai nem győzték eleget magasztalni a szerzőt,³⁵ aki ugyan jóleső hiúsággal hallgatta a dicsőítéseket, de lelkében már hazavágyott. De még nem mehet haza, annál is inkább, mert otthonról csak rossz híreket kap. Törökdúlás, testvérharc, birtokainak elprédálása. Az anyagi veszteségek és küzdelmek között továbbra is a munkában keres vigasztalást és barátainak támogatásában lelki örömét.³⁶ Munkáit szívesen olvassák és egyre több biztató szó hallatszik feléje. Egyre szaporodó barátai szorosán köréje gyülekeznek. Oláh, az „externus”, Maecenásukká válik. Műveiket sokan, különösen Lapidanus, Nannius és Grafaeus, neki ajánlják. Milyen volt barátainak rá gyakorolt hatása? Az, hogy belátta: ha élni nem is lehet jól Németalföldön, de — lakni igen. De ez a befolyás sem tarthatott sokáig. Különösen veszített erejéből Erasmus halála után, kinek tisztelete és hazavárása volt barátságuk egyik legerősebb kapcsa. Legmeggyőzőbb

³³ Szemes J.: i. m. 32 lap.

³⁴ u. i.

³⁵ Nannius, Rescius levelei tanuskodnak erről.

³⁶ Sörös P.: Ötven év... 422 lap.

példa erre Levinus Ammoniuusszal való kapcsolata, mely úgyszólván kizárólag az Erasmus-hazavárásban merült ki. De Oláh már nagyon hazavágyott és csak a kedvező alkalomra vált, hogy hazatérjen. Ez az alkalom nemsokára jelentkezett is.

Ismereteseek Magyarország áldatlan politikai viszonyai. Az ország földarabolva, a nemzet tehetetlen, az állapotok eldurvultak. Ezek a körülmények eddig elriasztották Oláhot a hazatéréstől. A nagyváradi béke végetvetett ezeknek a zavaroknak. Oláh számára megnyílt az út. A béke azon feltétele, mely szerint a viszálykodás alatt lefoglalt birtokokat előbbi tulajdonosaiknak kellett visszaadni, nemcsak Oláhot, hanem Mária királynét is érdekelte, mert hiszen neki nagy-kiterjedésű birtokai voltak a János által megszállt területeken.³⁷ Ezt az új helyzetet tisztázandó, Mária Oláhot küldötte Magyarországra, 1539-ben. Igaz örömmel készült erre az útra, de hazaérve, csalódik és nagyon szomorú az a kép, mely eléje tárul: a polgárháború, a törökdúlás nyomai; rokoni, ismerősei elhaltak, az ő birtokügyei is tisztázatlanok.³⁸ Szomorú levelet ír erről a hatásról Nádasdy Tamásnak.³⁹ Nem érzi jól itt magát, hamarosan visszatér Németalföldre. De ez már nem az igazi élet, már látta a szeretett szülőföldet, érezte annak hívó szavát. Újra visszavágyott. A visszatérés újra nem késett sokáig. 1542-ben Ferdinánd visszahívta az országba és a bécsi kancelláriában magas állást kínált fel neki.⁴⁰ Oláh örömmel fogadta ezt az ajánlatot, mert egyrészt visszatérhetett az országba, másrészt, éppen úgy, mint Erasmus esetében, a visszatérésnek megvolt a maga igen magas oka. Nem is beszélve arról, hogy ezzel Oláh régi terve ment beteljesedésbe: most végre szert tett arra a „honestior status“-ra, melytől oly sokat remélt és amely neki a szabad cselekvés lehetőségeit kínálta. Ő maga nem is habozott sokáig, csak Mária érezte volna fájdalma-

³⁷ Ortvay T.: i. m. 60 lap.

³⁸ Szemes J.: i. m. 40 lap.

³⁹ Közli Szemes J. u. i.

⁴⁰ Sörös P.: Ötven év... 452 lap: „Várday felelete Oláh javára szól s a király még augusztusban Prágában Oláhot zágrábi püspökké nevezte ki, egyúttal a kancellária vezetésével is megbízta“.

san az ő elvesztését s ezért mindent elkövetett, hogy maradásra bírja, Ferdinánd kívánságára azonban szabadon engedte.⁴¹

Ezzel lezárult Oláh életének egyik, szellemi fejlődése szempontjából legfontosabb szakasza, a németalföldi tartózkodás. Ez az idő a mi szempontunkból azért olyan fontos, mert Mária királyné brüsszeli udvara és az ottani humanista barátságok erasmista érdeklődését megerősítették és állandóan ébren tartották, egyúttal pedig legnagyobb művei megírására ösztönözték.

⁴¹ u. i.

*VII. Oláh itthon, ellenreformátori működése,
elhajlása az erasmizmustól, halála.*

Oláh tehát visszatér és — megváltozott körülmények között ugyan, de lényegében ugyanott folytatja, ahol Mohács után abbahagyta. Még most sem lehet látni benne a későbbi főpapot. Mostani élete semmiben sem különbözött azokétól a főpapokétól, akik „fejedelmi kegynek köszönhatték méltóságukat, távol éltek székhelyüktől és mint udvari hivatalnokok, diplomaták és hadvezérek, csak a jövedelmeket élvezték s bőkezű mecénásként rengeteget költöttek művészetekre meg könyvekre”.¹ Oláh is csak hivatalnok-diplomata volt, aki uralkodójának oldalán rengeteget utazgatott és egyelőre olyan működési körbe került, mely lényegében nem sokban különbözött attól, mint amilyenben Brüsszelben volt részt.² Utazott, udvari teendőit végezte és csak olykor tudott kedvenc könyvei közé menekülni, melyekből pedig Bécsben is, Nagyszombatban is remek könyvtárat állított össze.³ Még a németalföldi humanista barátok sem hiányoztak: egyre felkeresték őt írásaikkal és kérték őt a visszatérésre.⁴ Persze, nem ment, hiszen a megvalósulás folyamatába lépett az a titkos vágya, melyről Mohács után oly fájdalmasan mondott le: egyházi emelkedése.

Majdnem bizonyos, hogy az alkancellár természetlen szerepét is csak azért vállalta, hogy a királyt személyesen figyelmeztethesse ígéreteire. Nem hiúságból tette ezt, hanem mert a magasabb pozícióból tisztábban tudta megfogalmazni

¹ Szemes J.: i. m. 41 lap.

² u. i. és Sörös P.: Egy fejezet... 117 lap.

³ Szemes J.: i. m. 43 lap.

⁴ Kemény G.: Oláh Miklós emlékezete, Új Magyar Múzeum, 1858, 227 lap.

teendőit.⁵ A király végre 1544-ben zágrábi püspökké nevezte ki. Nem megy új székhelyére. A tridenti zsinat előestéjén még mindig nem érez semmi hivatást a lelkek megművelésének és meghódításának terén. Öt évi zágrábi püspökösködése alatt kettős tevékenységet fejtett ki: egyrészt igyekezett onnan megszabadulni az állandó törökveszély miatt, másrészt — mikor ez nem sikerült — a török elleni védőrendszer megerősítését szorgalmazta.⁶ De már e közben lépéseket tett az egri püspökség megszerzésére. Most már biztos a dolgában és öntudatosan, józanul és kiszámítottan tör célja, a prímási szék felé. A cél érdekében meglepő és benső elhivatottságától messze távol eső feladatokra vállalkozik, még csatákban is részt vesz.⁷ Teljesen megnyeri Ferdinánd bizalmát. Ez gyermekei gyámjává, majd 1548-ban egri püspökké teszi.⁸ Innen már egészen közel van az esztergomi prímási szék. De Oláh most lelkileg és szellemileg légüres térben mozog: már nem erasmista, de még nem öntudatos katolikus. Jól kiszámított pozícióhajhászása semmi esetre sem hangolható össze Erasmus nagy lelki emócióiktól mentes, mindennel megalkuvó bölcsességével.⁹ Viszont katolikus sem, legalább is nem úgy, ahogyan később jelentkezett. Új egyházmegyéjének gondozását is másra bízta és ő maga folytatja eddigi hivatalnok-életét.¹⁰ Mint ilyen, legtöbbször vetődött fel benne annak a kívánsága, hogy elmondja régen halogatott első miséjét.¹¹ Ez hitbéli tisztázódásra és elmélyülésre mutat. A Pozsonyban nagy ünnepélyességgel

⁵ Szemes J.: i. m. 46 lap.

⁶ Sörös P.: Egy fejezet... 114 lap.

⁷ Sörös P.: Ötven év... és Egy fejezet... 116-7 lap.

⁸ Lásd Ferdinand oklevelét Török J.: i. m. függelékében.

⁹ Erasmusnak ezt a magatartását szépen fejezi ki Thienemann T.: i. m. 23 lap: „Izzig-vérig értelmi lélek, mindenk föléb becsüli a józan okosságot és idegenkedik a doktrinér filozófiától”.

¹⁰ Sörös J.: Egy fejezet... 125. lap.

¹¹ Szemes J.: i. m. 44 lap.

megtartott első misére Máriát is meghívta,¹² egyben bizonyos — valószínűleg az esztergomi primási székre vonatkozó — szívességre kérte őt.¹³ Kívánsága, még ebben az évben, 1553-ban teljesült: Ferdinánd a Várdai halálával megüresedett esztergomi primási székre Oláh Miklóst nevezte ki.¹⁴ Ezzel elérte legfőbb vágyát s egyúttal megkapta mindazokat az eszközöket, amelyekre tervei és eszméi megvalósításában szüksége volt.

Terveit erasmista eszközökkel, de nem erasmusi szellemben hajtja végre. Ebben az időben már messze van az erasmista vallási közönytől és a humanista öncélú szellemi élvezeteitől. Cselekedni akar és pedig a trienti zsinaton megújódott katolicizmus szellemében. A magyar katolicizmus sivár helyzete és a primási szék nyújtotta nagy közjogi és anyagi lehetőségek bőven nyújtottak alkalmat a cselekvésre. Nem az a célunk, hogy reformmunkájának ismertetésük egyes szakaszait. Elégedjünk meg annak a megállapításával, hogy „egyrészt az országgyűléseken igyekeznek a katolicizmus védőbástyáit kiépíteni, másrészt az egyház kebelében elhatalmasodott bajokat orvosolni”.¹⁵

Eszméi megvalósítására eszközökre volt szüksége. Már ebben is túlhaladta Erasmust. Ő politikai és társadalmi reformot sürget a nélkül, hogy megnevezné azokat az erőket, amelyekre a valóságban támaszkodni kell, hogy eszméi győzelmét biztosítsa.¹⁶ Oláh már túl van Erasmus cinikus, bár sok esetben tárgyilag helyes megállapításain. Már ő is meggyőződött, hogy a „philosophia Christi-nél erősebb élethatalom Pál apostol sziklaszilárd hite és hogy hinni annyit tesz — ebben kételkedett Erasmus —, mint hinni abban, amit nem látunk”.¹⁷ Oláhot most már nem az elvont tudományos foglalkozások üressége, az „otium litterarium” izgatta, hanem a reformálás cselekvései. Mennyire más izgalom ez, mint Erasmusé, akit „a papok tudománytalansága jobban izga-

¹² Hatvani M.: Brüsszeli magyar okmánytár II. 314 lap.

¹³ Szemes J.: i. m. 44 lap.

¹⁴ Sörös P.: Egy fejezet... 133 lap.

¹⁵ Szemes J.: i. m. 46 lap.

¹⁶ Renaudet A.: Études érasmiennes, bevezetés XV. lap.

¹⁷ Thienemann T.: i. m. 47 lap.

tott, mint a tömegáhitat elsorvadása” és aki „a bibliával szenvedélyes tudmányszeretéből foglalkozott és nem azért, hogy a néphitét a szent szövegen folyguytsa”.¹⁸ Oláh igenis a hitet akarta folyguytani a lelkekben. Melyek lesznek ennek az akarásnak megvalósító eszközei? A könyv, a tanultság, az iskola. És mindenben fegyelem.

Mindegyik eszközt fölhasználta. Mindenekelőtt rendet és fegyelmet teremt egyháza papságában. 1557-ben „pro exstirpandis quibusdam abusibus” rendeletet ad ki, amelyben „korának egyházi bonyodalmi következtében a magyarországi apátokat és prépostokat a primási szék elé idézi egyházi jogcímeik kimutatása végett”.¹⁹ Megreformálja a papnevelést és szigorúan ügyel a papok és szerzetesek munkájára.

Munkájának további, Erasmus által is használt, illetve elgondolt eszközei a könyv és az iskola. Nem lép fel tüzzel-vassal az eretnekek ellen. Ebben az erasmusi békevágny nyilatkozik meg. Tanítással, felvilágosítással, az egyház tanainak és igazságainak világos, félremagyarázhatatlan megfogalmazásával akarja megnyerni a lelkeket. Támogat minden olyan vállalkozást, amely alkalmas a „doctrina Christiana” terjesztésére. Könyveket nyomtat és maga is ír dogmatikai munkákat.²⁰ Az a meggyőződése, mint láttuk, hogy az eretnekség „doctrina magis exstingui potest”,²¹ mint erőszakos módszerekkel. Ez a racionalista alapállás jellemző erasmusi vonás. Székhelyén, Nagyszombatban, ismételten zsinatot hív egybe, amelyeken tisztázták „quibus in rebus sit vera pietas”. Sajtó alá rendezi Fábri János két dogmatikus művét, a „Missa evangelica quid sit” és a „Fructus quibus dignoscuntur haeretici”-t.²² Erre a gigantikus munkára gyöngének érzi a maga erőit. Felvetődik benne a jezsuiták betelepítésének gondolata. Fontos szerepet szánt nekik: az

¹⁸ Cs. Szabó L.: Erasmus, Nyugat, 1934, 266 lap.

¹⁹ Török J.: i. m. függelék.

²⁰ Szemes J.: i. m. 50 lap.

²¹ Cod. ep. 548 lap.

²² Szemes J.: i. m. 47 lap.

iskolák vezetésével akarta megbízni őket. Régóta megfogalmazott terveit csak 1561-ben tudta megvalósítani.²³

Főeszközeit, az iskolákat addigra már megalkotta. Reformmunkájának székhelyén, Nagyszombatban a kor és a helyzet követelményeinek megfelelő iskolát szervezett.²⁴ Ennek az iskolának kettős feladatot szánt. Egyrészt a „renaissance-korbéli humanisztikus igényeknek kellett megfelelnie“, másrészt az ellenreformáció harcosait is innen kellett várnia.²⁵ Ez a két kívánság, tudjuk, akkor nehezen volt összeegyeztethető. Ez a körülmény különösen a megfelelő tanerők hiányában jelentkezett. A meglévő humanista intelligencia (Oláh ezt a maga példáján tapasztalhatta) vállalási szempontból közönyös és megbízhatatlan volt. Viszont az erre hivatott jezsuita rend csak most bontogatta szárnyait. Oláh a vezetők szerencsés megválasztásával megoldotta ezt a kérdést. Az iskola szelleme, alapítója elgondolásainak megfelelően, modern, friss, új, bátor volt. Oláhnak ebben nagy és jó tapasztalatai voltak: a váradi káptalani iskola és külföldi tartózkodásai. A tanulókat nemcsak tanították, hanem nevelték is. Terveinek megfelelően gondoskodott arról, hogy „pueri ipsi statim ab ipso lacte ad pietatem et bonos mores erudiantur“.²⁶ A nemzetiségi kérdés megoldása az iskolában nagyszerű megvalósítása Erasmus és Oláh eszméinek: az a béke és nyugalom célját szolgálta. A segéderők közül egynek tótul, egynek németül kellett tudnia. Ugyancsak vegyesen válogatta ki a magyarok, tótok, németek közül azokat a kiválóbb tanulókat is, akiket a papi pályára szánt és akikből az ellenreformáció harcos gárdáját akarta kinevelni. Az iskolaügyet mindig mindenütt szívén viselte. Meghagyta, hogy amelyik plébánián ez lehetséges, iskolát állítsanak fel. A papnevelésre is különös gondot fordított. Minden bizonytalansággal az erasmista hatásokat itt sem kerülte el: az onnan kikerült papok messze voltak az Erasmus által ostromozott „barbárságtól“. A papnevelő szeminárium kérdését csak később,

²³ u. i.

²⁴ Ipolyi A.: A nagyszombati iskola a XVI. században, Kath. Szemle, 1887.

²⁵ u. i.

²⁶ Szemes J.: i. m. 49 lap.

1566-ban oldja meg végleges formában. Előzőleg számos, legutoljára 1563-ban tartott zsinaton tisztázza az Egyház alapigazságait és a trienti egyetemes zsinat határozmányait. Életének késő alkonyán nyugodtan nézhette végig munkáját: sokat végzett. És tiszta lelkiismerettel mondhatta: fidem tenui.²⁷

²⁷ Végrendeletében. Közli Merényi L., Tört. Tár 1896.

VIII. Humanitas Olahiana.

Mit értünk „humanitas Olahiana“ alatt? Értjük a humanizmusnak Oláh által megfogalmazott és gyakorolt alakját. Már az eddig tapasztaltakból is világos, hogy a humanizmus megfogalmazásában Oláh és Erasmus sok tekintetben megegyeznek. Ebben a szakaszban megkíséröljük megkeresni Oláh humanizmusának legfőbb gondolatait, illetve azokat a pontokat, amelyekben Oláh és Erasmus gondolatai megegyeznek.

1. Humanizmusuk megegyezik mindenekelőtt abban, hogy csaknem ugyanazt értették a humanitas-fogalom alatt: művelt embert és művelt emberhez méltó viselkedést. Erasmus egész élete, mint láttuk, a műveletlenség, a barbárság elleni szakadatlan küzdelemben merült ki. A maga idejében feltétlenül forradalmi jelenség, mert olyan szintézisre törekedett, amely soha, egyetlen gondolkodónak sem sikerült: a pogányokon iskolázott értelem és dogma kibékítése.¹ Ebben a vonalban küzdött valamennyi elődjét felülmúló tárgyi tudással egyrészt az értelem kiművelésén, másrészt a keresztény dogma megtisztításán. A „sacra eruditio“ és a „fides christiana“ egyformán szívügye. Oláh ugyanezt teszi szűkebb keretek között. Harcol a művelt emberért és a vallás tisztaságáért. A művelt embert szerinte semmi sem teszi „magis commendabilem, quam humanitas, comitas et in amicos singularis benevolentia“.² Ez Erasmus hangja. Ugyanez a gondolat nyilvánul meg Oláhnak Mihály kalocsai préposthoz írott levelében: „Vonulj vissza, ha házában nincsen nyugalmas hely, arra a helyre, ahol szolgálhatsz Istennek és kiművelheted szellemedet“.³ Oláh ebben a „Deo et nobis

servire“-ben teljesen Erasmus-tanítvány. Ez a „nobis“ küzd a barbárság ellen, harcol a műveltebb emberért, az iskoláért, a sacra eruditioért. Oláh életének éppen az a legnagyobb változása, hogy hovatovább „soli Deo servire“ lesz a jelmondata.

2. Humanizmusuk rokon tulajdonságot mutat fel már csak azon tény miatt is, hogy mindkettőjük életének fizikai körülményei egyformán alakultak: hazájuktól távol kellett lenniök. Ez a körülmény ugyan Erasmus számára nem kínos, az ő hazája, mint mondotta, az egész Európa, de annál rettenetesebb lehetett az egész lelkével a hazájához ragaszkodó Oláhnak. Talán ez az érzelmi visszahatás volt egyik főmozgatója humanista tevékenységének. Szüksége volt erre a szellemi ópiumra, mert élete teljében szakadt ki egy számára idegen kultúrába. Szüksége volt arra, hogy nagyobb műveket írjon, még akkor is, ha ezek a művek nem érték el a tömeget és csak egy szellemi elitnek szóltak. Szüksége volt az alkotás lázára akkor, amikor udvari pepecseléssel kellett erőit felcserélni, pedig egész életében a szabad tevékenység levegője után vágyott.⁴ Ez a sors nagyon hasonlít Erasmus sorsához. És, mint Kerecsényi mondja, ha Oláh grandiózusabb lélekkel született volna, talán a magyar Erasmus látnók benne.⁵

3. Elvi kérdés, de bizonyára összefügg közös sorsukkal a béke közös szeretete. Ideológiájuk középponti gondolata a békevágy. Erasmus túltelített individualizmusa, melyet még a védekezésre is csak a legritkább esetben tudott rászorítani, csak nyugodt és békés légkörben tudott kifejlődni. Erasmus külön tragédiája, hogy a béke szenvedélyes szeretete és kívánása ellenére sohasem érezhette magát nyugodt biztonságban és szinte egész életét — harcban töltötte el. Oláh számára is feltétel volt a békés nyugalom. Nem is tévesztette el szem elől. A magyar történelem „turbulentissimo saeculo“ elhagyja az országot, hogy később ugyanezért visszajöjjön.⁶

⁴ Kerecsényi D.: Nicolas Oláh, NRH. 1934, 278 lap.

⁵ Kerecsényi D.: Nicolas Oláh u. i.: „S'il était né avec un esprit plus grandiose, on verrait en lui... un Érasme hongrois“.

⁶ Lásd Oláhnak az 1557. évi zsinatot összehívó oklevelét Török J. i. m. függelékében.

¹ Cs. Szabó L.: Erasmus, Nyugat, 1934, 266 lap.

² Cod. ep. 10 lap.

³ Cod. ep. 94 lap.

4. Oláh visszajön azért is, mert vissza akarja kapni elveszettnek hitt szabadságát. Ez a libertas-szeretet is erősen hasonlóra színezi mindkettőjük humanizmusát. Már láttuk, hogy a szabad emberi cselekvés feltétele Erasmusnál minden humanumnak. A szabadság-gondolat jogosítja fel őt messze a múltba visszanyúló történelmi kritikájára (minden mulasztásért a szabadon cselekvő ember a felelős), másrészt szembe állítja a fatalista Lutherral is. Oláhnak is a „libertas caput omnium bonorum”.⁷ A libertas, amely nemcsak szellemi, hanem fizikai szabadság is. Oláh mindkettőt megkapja azzal, hogy Németalföldre megy. Ennek a szabadságszeretetnek van egy, a humanistákra általában jellemző következménye. „A törökkel szemben talán semmi sem vont olyan erős falat, mint a humanisták jajkiáltásai.”⁸ Oláh ebben vezet: a törökveszély, az antikvitás mellett legnagyobb eleménye. Talán senki sem tett lelkiismeretesebben eleget annak a humanista feladatnak, melynek lényege „az öntudatformálás, a történelmi folytonosságra való figyelmeztetés, a heroikus erények megfogalmazása és a személyes magatartással való példaadás”.⁹ Oláh is azért tartotta oly elevenen a magyarság legégetőbb kérdését, a servitus Turcarum-ot, mert az összeegyeztethetetlen volt szabadság-eszméjével. Igaz, Erasmus szabadságeszméje más jellegű. Ő csak személyes szabadságát őrizte. Az ő nemzetfeletti lelkét sohasem tépték a hazával kapcsolatos bajok és fájdalmak.

5. Talán a mások szabadságszeretetének tisztelete és békevágyuk vitte rá őket arra az engedékeny és belátó magatartásra, mely politikai és vallási küzdelmükben mindkettőjüket jellemzi. Meggyőződésük, hogy minden szellemi mozgalom, így például a protestantizmus is, csak a neki megfelelő, vele egyenrangú, tehát szellemi természetű eszközökkel semlegesíthető. A korokban oly szokásos erőszakos és kegyetlen módszerektől mindketten távol voltak, sőt elleneztek azokat. Mint minden igaz újító, a tisztítás munkáját nem másokban kezdék, nem azokban, akiket az eszmék tisztasá-

⁷ Cod. ep. 173 lap.

⁸ Halász G.: Magyar humanisták, Nyugat, 1934, 585 lap.

⁹ u. i.

gába akartak vezetni, hanem önmagukban. Ha a katolikus egyház meg akarja nyerni a protestánsokat, ne irtsa őket tűzzel-vassal, hanem rendezze a maga portáját és így tegye azt vonzóvá. Oláh, mint láttuk, ebben a szellemben dolgozott. A terjedő protestantizmus ellen nem a máglyát és a börtönt állította védőgátul, hanem a megrendszabályozott papságot, az öntudatosító könyvet és az iskolát. Igaz, ez a módszer kétkedést és gyanút keltett mindkét félben — Erasmus is, Oláh is meggyőződhetett erről —, de ez mit sem változtatott eljárásuk egyenességén.

6. Tudjuk, Erasmusnak a támadások milyen pergőtüzét kellett kiállnia mindkét oldal részéről. A két oldali támadások keserveit Oláh sem kerülhette el. Neki is viselnie kellett a Ferdinánd- és János-pártiak minden gyanúját és támadását. A Ferdinánd-pártiak előtt gyanús és kényelmetlen lehetett előbb buzgó erasmista érdeklődése, utóbb kiszámított hajszája a társadalmi emelkedés után, nem is beszélve arról az ódiumról, melyet az ország elhagyásának pusztá ténnyével magára zúdított: „Nagyon jól tudom, hogy sokan vannak, akik ezen tettemet bűnül rójják fel és jobb szeretnék, ha a nagy veszedelmek idején is otthon lennék, mint hogy egy idegen nép körében nyugodtan éljem az életemet, de ha ezek tekintetbe vennének az én életmódomat, természetemet és lehetőségeimet, megszűnnének nekem ezt bűnül felróni”.¹⁰ Tudjuk, nyomós okai voltak, hogy Németalföldön maradjon. De azt is tudjuk, hogy ugyanakkor minden idegszálával visszavágyott: „...mert ha dicséretreméltó dolog is a hazától távol élni, mégis sokkal dicséretesebb a sajátjainknak otthon segíteni és táplálni azokat, akik szűkölködve élnek”.¹¹ Éppen a hazatérés megoldatlansága okozott állandó diszharmóniát lelkében és éreztette benne Németalföldön a be nem teljesedett élet keserűségét. — E tekintetben súlyos különbség mutatkozik kettejük között. Oláh minden gondolata a hazatérés, Erasmust még csak nem is foglalkoztatja ez a gondolat. Ha írja is egy helyen, hogy „repetendae patriae desiderium in dies et in horas mihi crescit”,¹² ezt — mint

¹⁰ Cod. ep. 213 lap.

¹¹ Cod. ep. 4 lap.

¹² Cod. ep. 449 lap.

a tények megmutatták — éppen úgy nem szabad komolyan venni, mint azt, ha Mária királynénak írott levelében „hazájáról”¹³ beszél. Ő olyan magasan áll minden emberi közösség felett, annyira hiányzik belőle a hazaszeretet fogalmának minden alkotó jegye (talán az ott-születés biológiai tényén kívül), hogy arról beszélni sem lehet. Ő szívesen hazamegy abba az országba, amelyben született, ha biztosítják számára a legmegfelelőbb életet. Ezzel kapcsolatban azonban különös örömről, vagy kockázatról szó sem lehet...

7. Ellenben egyetlen nagy közösségnek tekinti az emberiséget és abban s a leginkább embernek azokat, akik „mutua benevolentia”¹⁴ táplálják egymás iránt. Ez a kölcsönös jóakarát a kifejezője érzelmi síkon a humanisták intellektuális állapotának. Azt mondhatnók, hogy a barátság kölcsönös érzelmi aktusaiban vezették le szellemi fölöslegüket. „A humanista életeleme, hogy egyéni vívódásainak, formakeresésének eredményeit másokkal szemben meghányja-vesse. Gyökere az antikvitás szeretete...”¹⁵ „Ez a végső értelme ennek az Oláh és Erasmus által is oly sokat emlegetett „mutua benevolentia”-nak, mely egyúttal barátságuk alapját is képezte. Oláh rendkívül nagyra értékelte az igazi barátságot. Ebben Erasmus egy véleményen volt vele. Ez gyökértelenségük, magáramaradottságuk természetes következménye. „Quid in vita mortalium homini pulchrius esse potest amicorum copia, quid magis delectabile, quam eorum, qui omni genere virtutum sunt praestantes, continua uti familiaritate?”¹⁶ Oláhnak a magyarsághoz visszahúzó, Erasmusnak a biztonságot kutató szíve egyformán kívánta az őszinte barátság nyugalalmát. „Parva admodum inter homines alienigenas, expertes meae conditionis et consuetudinis, fieri potest familiaritas, qua absente nihil in vita homini potest esse suave.”¹⁷ Erasmus viszont mindjárt második, Oláhhoz írt levelében megnyugodva írja, hogy Oláhban őszinte ba-

¹³ Cod. ep. 175 lap: „... gratulamur... patriae nostrae talem habiturae dominam...”

¹⁴ Pfeiffer R.: *Humanitas Erasmiana*, 6 lap.

¹⁵ Klimes P.: *Bécs és a magyar humanizmus*, Budapest, 1934.

¹⁶ Cod. ep. 444 lap.

¹⁷ Cod. ep. 142 lap.

rátra tett szert akkor, amikor „mindenütt annyi szörny születik ellene”.¹⁸

8. Sajátságosan egyforma volt a felfogásuk az élet és irodalom kapcsolatának kérdésében. Ezt mindketten az élet hátrányára oldották meg. Az élet minden megnyilatkozását, még a kötelességet is terhesnek érezték, ha az „otium litterarium” megzavarásáról volt szó. „Hoc tamen magno mihi est dolori me per aulica negocia... ab hoc otio litterario honesto plerumque avocari.”¹⁹ A szellem megszállottjainak sajátos étvágyával mindketten a szellemi és irodalmi munka örömeiben találták legfőbb gyönyörűségüket: „An nescitis me quoque... esse hominem et humanitate et bonis artibus... delectari?”²⁰ Ez a cselekvés kockázatától visszahúzó szellem, melyet az irodalmi és tudományos munka láza fölűz a békés nyugalom elefántcsonttornyába, teljesen erasmista jellegű. E tekintetben nagyon jellemző Oláh egy levele, melyben benne van egész erasmizmusa is: „Kérdezed talán, mit csinálok itt, milyen munkának szentelem magam ezek között az idegen népek között, akiknek sem erkölceit, sem életmódjukat nem ismerem. Röviden elmondom. Bizony jobb szeretnék a hazámban lenni, ha lehetne nyugodt életet élni és hidd el, semmi örömteljesebb nem érhetne ezen a világon. Mert azt hiszem, hogy semmi sem örömteljesebb és gyönyörteljesebb, mint a barátok és rokonok társaságát élvezni. De amikor látom, hogy otthon minden felkavart és sehol semmi sincs biztonságban, nem az ellenségtől, de a belső rablóktól, akkor ezt az időt, akármilyen is, inkább itt töltöm el írogató nyugalomban, mint ott általános felfordultságban.”²¹

¹⁸ Említett helyen.

¹⁹ Cod. ep. 203 lap.

²⁰ Cod. ep. 27 lap.

²¹ Cod. ep. 216 lap.

IX. Oláh Miklós értékelése.

Már a bevezetőben megemlítettük, hogy Oláh munkáságánál nem szabad elmulasztani annak értékelését sem. Munkája nagyfontosságú és jellemző magyar humanista munka. Nem akarjuk ezt sem alá-, sem túlértékelni. Ha külföldi kapcsolatai révén európai jelenség is, ha társadalmi helyzete folytán közelről betekintheztünk is az európai politikai erők küzdelmébe, ha Belgiumban „oly kiváló embernek mutatta is magát, hogy a humanista írók őt mesterüknek vallák, igazi Maecenasnak, aki „barbár“ magyar létére jó ideig központját képezte a kényesízlésű németalföldi humanizmusnak”,¹ mégis azt hisszük, hogy csak visszfénye volt Erasmus robosztus egyéniségének.

Találkozásuk, mint láttuk, nem véletlen eredménye, hanem logikus következménye a magyar szellem akkori állapotának, az ország politikai viszonyainak és a szellemi erők megoszlásának. Ezek az állapotok olyan zűrzavar színnyelvévé tették az országot, hogy „a békésebbek öntudatlanul is Erasmus felé sodródtak. Intellektualizált egyéniségüknek pompásan megfelelt Erasmus életeszménye: menekülés a tettektől, felelősségtől, fölényes bölcselkedés, szellemi élvezetek barátok körében”.² Oláh Miklós is ezek közé tartozott. Nem csoda, ha a szellemi természetű élvezetek keresése kiűzte az országból és egészen közel vitte Erasmus bűvköréhez. És csodálatos, talán éppen az erasmusi ernyedtség közelsége keltette fel benne az öntudatos cselekvés vágyát. Ő is, mint az udvar erasmistái általában, megérezték, hogy a magyarság jelen társadalmából „hiányzik Mátyás szörnyű tetteire”.³ Ez a fölismerés ad a természetes honvágy nyújtotta

kereteknek értelmi tartalmat és adatja kezébe a tollat: megírja a Hungáriát, az Attilát és talán itt fogamzik meg először lelkében az ellenreformátor és politikus későbbi programja. Abban a pillanatban, hogy világosan megfogalmazódik benne cselekvésének területe és a cselekvésre tényleges alkalom adódik, szívesen és örömmel megszabadul az erasmusi bölcsesség cinikus ernyedtségétől és boldogan merül olyan természetű munkába, melytől Erasmus mindig messze állott: nemzetéért és Egyházáért.

Az, hogy meg tudott szabadulni Erasmus fenséges, de a nemzet szempontjából káros hatása alól, az határozottan Oláh erős egyéniségének tanúbizonysága, mely egyúttal eloszlatja a benső önellentmondások sokak által méltatlanul ráosztott vádját. Éppen ellenkezőleg: férfiasan és bátran vonta le a változások természetes következményeit. Mint erasmista, nyíltan kárhóztatta az Egyház és főleg szolgálai bűneit, de mint esztergomi főpap, szembeszállott a bomlasztó erővel, amelyekhez odatartozott az — erasmizmus is. Komolyan, felelősségteljesen, a humanista tudós célbiztonságával végezte feladatát, melynek, mint említettük, a magyar történelem, földrajz, szellemtörténet, a magyar katolikus egyház és rajta keresztül az egész magyarság sokat köszönhet. Teljes mértékben igaz róla az a megállapítás, hogy „benne nemcsak azt a humanistát látjuk, akinek működése a külföldön eltöltött másfél évtized után ismét termékenyítője és irányítója lett az irodalom alakulásának, hanem azt is, akiben a Mohács előtti hagyományú magyar humanizmus sorskérdései először és legtisztábban öltöttek fogható alakot”.⁴ Magyar szellemi vezér és a mohácsi hagyományok hordozója. Ennek megfelelően legnagyobb élményforrásai: az antikvitás és a törökveszély. Az előbbi volt az Erasmusszal kötött barátság végső alapja, az utóbbi pedig baráti levelezésüknek — és Oláh levelezésének egyáltalán — legfőbb témája. Tragikusan szép élet, méltó arra, hogy az utókor foglalkozva vele, tanulságokat merítsen belőle.

¹ Kollányi F.: Oláh Miklós, Kath. Szemle 1888.

² Magyar reneszánsz írók, Kardos T. bevezetése, 23 lap.

³ Kardos említett bevezetése.

⁴ Kerecsényi D.: Kolostor és humanizmus... 176 lap.

IRODALOM.

- Abel J.*: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság, Budapest, 1830.
- Ábel—Hegedüs*: *Analecta Nova ad historiam renascen-
tium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapest, 1903.
- Balogh Margit*: Oláh Miklós Hungáriája mint művelő-
déstörténeti kútforrás, Budapest, 1903.
- Allen P. S.*: *Opus epistularum Erasmi Rotterodami*, Ox-
ford, 1906—1938.
- Erasmus R.*: *L'éloge de la folie*, Paris, évszám nincs.
- — *Enchiridion militis christiani*.
- — *Colloquia*.
- Fogel és Juhász*: *Nicolai Olahi carmina*, Lipcse, 1934.
- Fogel J.*: II. Ulászló udvartartása, Budapest, 1913.
- — II. Lajos udvartartása, Budapest, 1917.
- Fraknói V.*: II. Lajos és udvara, Budapest, 1878.
- — Mária magyar királyné állása a reformáció irányá-
ban, Esztergom, 1879.
- Halász G.*: Magyar humanisták, Nyugat, 1934.
- Hegedüs I.*: *Analecta Recentiora ad historiam renascen-
tium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapest, 1906.
- Hóman B.—Szekfü Gy.*: Magyar történet, Budapest, 1935.
- Horváth János*: Az irodalmi műveltség megoszlása, Bu-
dapest, 1935.
- Husztai J.*: Janus Pannonius, Pécs, 1931.
- — Janus Pannonius és Anjou René, Budapest, 1929.
- Huizinga-Kaegi*: Erasmus, Basel, 1928.
- Ipolyi A.*: Oláh Miklós levelezése, Budapest, 1875, be-
vezetés.
- — A nagyszombati iskola a XVI. században, Katoli-
kus Szemle, 1887.

- Juste Th.*: Marie, reine de Hongrie, Bruxelles—Leipzig—
Paris, 1861.
- Jászay P.*: A magyar nemzet végnapjai a mohácsi vész
után, Pest, 1846.
- Kemény J.*: Oláh Miklós emlékezete, Új Magyar Mú-
zeum, 1858.
- Kollányi F.*: Oláh Miklós, Katolikus Szemle, 1888.
- — Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus, Magyar Sion,
1885.
- — Oláh Miklós irodalmi foglalkozásai a külföldön,
Új Magyar Sion, 1885.
- Kardos T.*: Bevezetője a „Magyar reneszánsz írók“ című
műben, Budapest.
- Kerecsényi D.*: Oláh Miklós, Apollo, 1935.
- — Kolostor és humanizmus Mohács után, Magyarság-
tudomány, 1936, II.
- — Nicolas Oláh, Nouvelle Revue de Hongrie, 1934.
- — Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mo-
hács előtt, Irodalomtörténet, 1934.
- Maison A.*: Érasme, Paris, 1934.
- Klimes P.*: Bécs és a magyar humanizmus, Budapest,
1934.
- Mestwerdt P.*: Die Anfänge des Erasmus, Lipcse, 1917.
- Nisard D.*: Études sur la renaissance, Páris, 1855.
- Noszkay Ö.*: Oláh Miklós levelezésének kulturtörténeti
vonatkozásai, Érsekújvár, 1903.
- Ortvay T.*: Mária, II. Lajos magyar király neje, Buda-
pest, 1914.
- Pfeiffer R.*: Humanitas erasmiana, Leipzig, 1931.
- Renaudet A.*: Études érasmiennes, Paris, 1938.
- Sörös P.*: Ötven év Oláh Miklós életéből, Katolikus
Szemle, 1903.
- — Egy fejezet Oláh Miklós életéből, Katolikus
Szemle, 1905.
- Cs. Szabó L.*: Erasmus, Nyugat, 1934.
- Szemes J.*: Oláh Miklós, Esztergom, 1934.
- Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1914.
- Thienemann T.*: Erasmus és Mohács, Minerva, 1924.
- Török J.*: Magyarország primása, Esztergom, 1859.

Tóth-Szabó P.: Szatmári György primás életrajza, Budapest, 1906.

Varjas B.: Az irodalmi élet sorskérdései Mohács után, Nyugat, 1934.

Waldapfel I.: Humanizmus és nemzeti irodalom, Irodalomtörténet, 1933. és

Oláh M.: Hungária. Megjelent Bél M.: „Adparatus“-ában, Pozsony, 1735.

— — Attila. Megjelent Kollár A.-nál, Bécs, 1736.

— — Compendiarum aetatis suae sive Chronicon, Bél említett kiadása.

— — Levelezése, Ipolyi A. kiadása, Budapest, 1875.

De Nicolai Oláhi et Erasmi Rotterdami coniunctione.

In hac dissertatione uni ex humanistis clarissimis de generatione Mohacsiana et eius ad D. Erasmum coniunctioni operam damus. Quod opus, hoc in genere non primum, magni est momenti eo magis, quod opera praecedentia coniunctionem amborum prave interpretabantur ita, ut nunc Olahus, nunc ille Rotterodamus invicem aliquid detrimenti caperet.

Haud dubium est, quin Nicolaus Olahus Erasmi studiosus fuerit, quod ab ineunte aetate in circulo educabatur eorum, quibus nomen Erasmi non fuit ignotum, Cibinii natus est, prima elementa in schola Vardiensi obtinuit, ubi sub tutela episcopi-humanistae, Joannis Thurzo, ad amorem linguarum et artium fuit inclinatus. Hinc totus iuvenis 17 annos natus venit in aulam regis Vladislai II, mox secretarius episcopi tunc Quinque Ecclesiensis, Georgii, Szatmáry, creatus est. Talis sed ad vitam humanistarum, qui tunc in cancellaria fungebantur munere, adiunxit. Anno 1521 reversus est Budam secretarius regis Ludovici II, mox reginae Mariae. Hic primum se ipsis humanistis, Erasmi studiosis immiscuit, quorum fuerunt notissimi: ipsa regina Maria, Henckel, Piso, Thursones, Brodarics et multi alii, qui omnes Olaho iuveni amorem et honorem Erasmi eiusque studiorum inseverunt.

Quorum auctoritatem habuit maximam ipsa regina, cuius in Hungariam adventu magna motus Lutheriensis corroboratio et propagatio Erasmismi facta est. Regina, quae ispa a Hadriano de Utrecht, Erasmi studioso fuit educata, Erasmistas omnibus aulae viribus adiuvit, propagationem Lutheranismi non prohibuit. Bene illam describit ipse confessor eius, Joannes Henckel, cuius fides Christiana ita apud Ferdinandum in suspicionem venit, ut Maria eum dimittere cogeretur.

Hic mentionem facimus de schola Erasmiana, cuius summa praecepta sic colligi possunt: 1. Erasmus ille in cogitatione antiqua et Christiana consocianda laborabat; 2. summam vitae Christianae rationem in Scriptura conditam esse censuit, cuius cognoscendae causa edixit; 3. vetera instauranda et per studia linguarum Graecae et Latinae ad fontes Scripturae redeundum esse; 4. regenerationem et renovationem ab Ecclesia petit, sed magna per discrimina a protestantismo Lutheriensi est disiunctus; 5. philosophia eius ethica dicitur, quae nullis nisi ad utilitatem atque usum vitae pertinentibus quaestionibus exercebatur; 6. theologia eius, quam profitebatur, quae nunc dicitur realis erat; 7. ceterum quae ad res publicas pertinent pacis diligens erat; 8. postremum mores atque habitus eius parum constantiae arguerunt.

Veri simile est hanc inconstantiam causam fuisse, cur conventum cum Erasmo quaereret. Brevi occasio adeundi data est. Post cladem Mohácsianam secretarius Reginae, Mariam secutus primum Posonium, ubi certam de rebus publicis sententiam atque cognitionem assecutus est et crescebat in dies eius erga Erasmus amor, deinde Augustam venit ad conventum regale, unde primas litteras ad Erasmus misit. Multum eum, antequam viam Mariam secutus ingressus est, haesitavisse scimus. Quid faceret, nescivit. Cor et amor patriae domi eum manere monebant, ubi natus et educatus est, ubique in traditionibus gloriosis permanere potuit. Sed timor erat, si maneret, ne in tumultum factionum se immitteret et prohiberetur, quominus se totum operi litterario daret, ut omittamus rem, quod reginae Mariae non minimas gratias debuerat. Sed opinio de rebus publicis, ut Mariam sequeretur suasit. Ex suo arbitrio periculum Turcarum Hungariae graviter imminens auxilio solum Occidentis, praesertim Germanorum depelli potest. Propterea omnia quae potuit fecit: orationes habuit, litteras scripsit. Sed amor libertatis quoque animum eius induxit, ut in exilium iret. Hoc modo optime traditiones continuari posse arbitrabatur. Mariam ergo secutus est. Post multas peregrinationes Augustam venerunt, ubi occasio Erasmus adeundi, ut dictum est, brevi data est, cum Olahus pro libro ab Erasmo

reginae scripto, Vidua Christiana, a Maria gratias agere iussus est. Erasmus statim magno cum gaudio Olahum in numero amicorum inscripsit. Queras forsitan, quomodo fieri potuerit, ut amicitia talis atque sicut e litteris elucet artissima inter Voltairianum Erasmus et fidelem Christianum Olahum coniungeretur? Nostra sententia Erasmus hanc amicitiam, sperans eam sibi usui fore, quaesivit. Sic enim auctoritatem apud reginam et eius potentes fratres, caesarem Carolum et regem Ferdinandum capere temptavit, Olahus quidem amicitia Erasmi, principis humanistarum alliciebatur. Fieri non potest, quin Olahus opera Erasmi novisset. Cui contradicunt et litterae inter se datae et tempora Olahi praeterita. Veri simile est amicitiam hanc pro exule Olaho in Bruxellis vivente satietatem et solamen attulisse. Ad eandem opinionem adducimur reputando Erasmus ab Olaho tam obstinate revisere patriam monitum esse. Quod Erasmus solito suo temerarie promittendi modo assidue pollicitus nunquam fidem servavit. Anno 1536 Erasmus mortuus est sine fide servata. Tum nihil aliud secretarius reginae habebat nisi ut amicitiam virorum doctorum in Belgis viventium pararet. Quibus hortantibus ad placandum suum animum confecit opera, quae Hungaria et Attila inscribuntur, versus facere cepit, id quoque magno omnium applausu. Hae amicitiae et eventus bonus operum litterariorum ad breve tempus leniverunt in dies crescens desiderium in patriam revertendi. Anno 1539 missus est a Maria in Hungariam ad bona regia administranda. Lactus redit, sed tristi in Hungaria rerum statu repulsus est Bruxellas. Anno 1542 tandem rex Ferdinandus nominavit eum cancellarium Viennae, mox episcopus Zagrabiensis, deinde Agriensis fit. Itaque omnibus viribus magnum propositum aggressus est, id est, ut statum atque instituta religionis in Hungaria Christianae reformat. Artibus Erasmianis, sed tamen suum iudicium secutus propugnatorem studiorum contra Lutheranismum se praestitit, praesertim ex eo tempore, cum archiepiscopus Strigoniensis factus est. Reformat educationem noviciorum, res scholasticas, iterum atque iterum in conventum generalem sacerdotes diocesis suae convocat, libros conscribit, edicta proponit, quae omnia ad unum spectant: corroborare sta-

tum Ecclesiae in Hungaria. Anno 1568 vitam laboribus plenam finivit ita, ut iure dicere posset: „Fidem tenui“.

Multis quidem in rebus ambo, Erasmus et Olahus, consentiebant. Summus inter eos consensus erat in ipsa percipienda humanitatis notione, quae hominem eruditum et mores homine erudito dignos significat. Non solum animis, sed etiam rebus rationibusque vitae mira quaedam similitudo erat eis, qui utrique patriae expertes vitam degebant. Ambo pacis vehementer amantes erant. Pax et libertas erant, quas uterque summum vitae bonum habebant. His adducuntur ad mores indulgentes et prudentes, qui in utriusque certaminibus conspiciebantur. Praeterea ambo omnes homines, praesertim eos, qui „mutua benevolentia“, id est amicitia inter sese coniuncti sunt, magnam communitatem habebant, neque dissentiebant in illis quaestionibus: quomodo litteras et vitae rationes consociari oporteret. Has questiones litteras vitae commodis anteposendo solvere conabantur: „otium litterarium“ eis maxime curae fuit.

Si cogitatio Olahi iuvenis tam similis fuit cogitationi Erasmi, eo maius pretium est tribuendum audaciae, qua se hac opinione liberavit tunc, cum illa damniferam et perniciosam se praebuit.

NEVMUTATÓ.

Allen P. S. 20, 21, 25, 41	Joannes Antoninus 15
Bakócz T. 9	Juste Th. 11
Balogh M. 5, 39	Kaegi 16
Bátori I. 29	Kálnay I. 15
Bél M. 8	Kardos T. 58
Bohuslav L. 40	V. Károly császár 11, 32
Bonfini 43	Kemény G. 46
Bornemissza J. 29	Kerecsényi D. 3, 4, 28, 29, 34, 53, 59
Brandenburgi Gy. 39	Klimes P. 9, 56
Brassicanus 30, 31	Kollányi F. 5, 16, 31, 32, 37, 39, 58
Brodarics I. 15	Laelius 17
Burgio J. 29	Lais 40
Burgos A. 39	II. Lajos király 12
Callimachus 45	Lapidanus 43
Cicero 16, 17, 25	Lejeal G. 4
Danus J. 57	Levinus Ammonius 44
Epicros 40	Luther M. 11, 14, 23, 24, 54
Fábri J. 49	Maecenas 43, 58
Ferdinand 7, 11, 29, 32, 35, 36, 43, 44, 45, 47, 48, 55	Maison A. 16
Fogel J. 12, 14, 15	Mária királyné 9, 10, 11, 12, 13, 14, 28, 29, 30, 32, 34, 37, 39, 44, 48
Fraknoi V. 12	Mátyás király 3, 7, 45
Frankl V. 31	Melanchton F. 15
Gerendy M. 7, 8, 15, 29	Merényi L. 51
Grafaeus K. 43	Mestwerdt 16
Halász G. 54	Mihály prépost 52
Hatvani M. 48	Miksa császár 12
Henckel J. 13, 14, 32	Nádasdy T. 15, 29, 44
Hieronymus 18, 21	Nannius P. 43
Horváth J. 3, 9, 11, 12, 14, 18, 19, 20, 21, 25, 39, 40	Nemesis 40
Huizinga 16.	Noszkay O. 5, 27
Hunyadi J. 8	Ortvay T. 9, 12, 29, 39
Husztai J. 40	Oikolampadius 38, 40
Ipolyi A. 6	Pál apostol 48
Isokrates 17	Petrarca 40
Janus Pannonius 8, 40	Pfeiffer R. 16, 17, 19, 21, 23, 24, 56

Piso J. 12, 14, 15, 51
 Plautus 40
 Plutarchos 23
 Prometheus 23
 Renaudet A. 16, 17, 19, 21, 23, 24, 56
 Révay I. 29
 Scepper K. 55
 Scipio 17
 Sokrates 20
 Sörös P. 5, 6, 8, 42, 45, 46, 47, 48
 Cs. Szabó L. 49, 52
 Szalaházy T. 15, 29
 Szapolyai J. 29, 55
 Szathmáry Gy. 8, 9, 40

Szemes J. 5, 6, 8, 9, 27, 43, 46, 47, 48, 49, 50
 Thienemann T. 4, 16, 19, 28, 47, 48
 Thurzók 12, 15, 29
 Thurzó Zsigmond 8
 Tóth-Szabó P. 9, 40
 Török J. 56, 49
 Túróczi 43
 II. Ulászló 12
 Ursinus Velius 13, 14, 15
 Utrechti Adorján 12
 Várdai P. 48
 Vergilius 40
 Vitéz J. 8
 Werbőczy I. 15.
 Zwingli 58, 40

TARTALOM.

I. Bevezető	3—7
A mohácsi vész után a magyar humanista tradíciók tovább élnek, de a nyugati eszmék, elsősorban az erasmizmus hatása alatt színezetük mindinkább világias lesz 3—4. — Az erasmizmus 4. — Erasmus és Oláh viszonya, melyet sokan félremagyaráztak 5. — A dolgozat célja és határai	
II. Oláh fiatal évei, humanista műveltségének forrásai, bekerülése az udvarba	7—11
Oláh humanizmusa szervesen beleilleszkedik a magyar szellem történetébe 7—8. Életrajza, 8—9. Szathmáry György révén fölkerül az udvarba	
III. Oláh II. Lajos udvarában, erasmista érdeklődésének forrásai	12—16
Oláh az udvarban először találkozik az erasmizmus eszméivel. Ezen eszmeáramlat főképviselője Mária királyné 11—12. Az erasmizmus propagátorai még: Piso, Ursinus Velius, a Thurzók s főleg Henckel János, Mária gyóntatója 12—13. Mária révén a bécsi kapcsolatok intézményes formát nyernek: Sodalitas Collimitiana,	
IV. Az erasmizmus.	13—15
Erasmus jelentősége, 16. A humanitas-fogalom történelmi fejlődése: a görög <i>paideia</i> szűkebb fogalom, mint a római humanitas, mely műveltséget és viselkedést jelent. Ez a humanitas a görög és a római szellem szintézise 16—18. A középkor megszakítja a humanitas-fogalom ezen egységes fölfogását. A humanitas helyébe a divinitas lép, 18. A renaissance megindítja a küzdelmet a művelt emberért. Támadja a műveltségellenes középkort. Jelszó: vetera inaurare. Erasmus is ebből indul ki, 19. Az erasmizmus gondolatmenete, 20—25. Ennek összefoglalása	
V. Oláh élete és fejlődése Mohács és Brüsszel között.	25—26
Oláh az udvarban Erasmus-rajongóvá válik. Egyházi pályáján is emelkedik, midőn közbejön Mohács, 27. Oláh a nyugalom és a szabad szellemi tevékenység mellé köti le magát: követi a menekülő Máriát. Előbb Pozsonyba, ahol	
	27—35

kialakul politikai nézete, majd Augsburgba 27–30. Itt ismerkedik meg levélbelileg Erasmussal, 30. Ez az ismeretség neki szellemi kielégülést és vigaszt jelentett, Erasmusnak pedig politikai ugródeszkát, 30–31. Ugyanezen szempontok játszanak közre abban is, hogy Oláh kezdettől fogva szorgalmasan Brüsszelbe hívja Erasmust 32. Az augsburgi sikertelenség nem veszi el Oláh kedvét: követi Máriát Belgiumba 33–35

VI. *Oláh Németalföldön, humanista kapcsolatai, különös tekintettel Erasmusra.* 35–46

Belgiumi élete nehezen indul, de hamar jelentkezik a humanista barátok 36–37. Ezek költői munkára buzdítják: Erasmus 1536-ban bekövetkezett halála kitűnő alkalom erre! 37. Erasmussal sűrűn és bensőségesen levelez, de csak jelentéktelen ügyekről. A refrain ugyanaz: jöjjön vissza Erasmus hazájába. Elvi jelentőségű kérdést alig érintenek. Ha igen: Oláh mindenben helyesli mestere véleményét. Ez a humanista csodálat és nem a hitbéli ingadozás következménye, 39. Oláh bármilyen langyos környezetben nevelkedett is föl, mindig hithű maradt, 40. Erasmusnak tetszett Oláh hangja: bizalmába fogadja őt és elpanaszolja neki minden keserűségét, de haza nem megy, 41. Erasmus halála után Oláh haza vágyik és ebből a hazavágyó lélekből születnek meg a „Hungária” és az „Attila” 41–43. Ezen munkák számos csodálót szereznek neki 43–44. Hazavágyik. Végre 1542-ben Ferdinánd kinevezése hazahozza ... 44–45

VII. *Oláh itthon, ellenreformátori működése, elhajlása az erasmizmustól, halála* 46–52

Itthon egyelőre továbbra is hivatalnok-diplomata, 46–47. De lassan megindul benne az átalakulás folyamata: 1552-ben elmondja első miséjét, 1553-ban esztergomi érsek s mint ilyen teljes erővel munkának lát, 48. Ezméit erasmista eszközökkel, de már nem erasmista szellemben hajtja végre. Fölébred benne az apostoli hivatás: visszaállítani az Egyház hatalmát. Eszközei: könyv és iskola, meg a nevelés, 49. Könyveket nyomtat, Nagyszombatban modern iskolát szervez, behívja a jezsuita rendet, megreformálja a papnevelést 50–51

VIII. *Humanitas Olahiana* 52–58

Oláh és Erasmus humanizmusa több pontban megegyezik. 1. Ugyanazt értették humanitas alatt, 52. Életük fizikai körülményei is egyformák. A béke közös szeretete, 53. A szabadság-szeretet és mások szellemi és fizikai szabadságának tisztelete, 54. Mindkettőjük sok támadást állott ki, 55.

A barátság nagyraértékelése, 56. Mindkettőjük örök vágya: az irogató nyugalom, az „otium litterarum.”

IX. *Oláh értékelése* 58–60

Oláh jelentős visszfénye Erasmus robosztus egyéniségének. Magyar humanista, aki az erasmizmustól elfordult, akkor, amikor az magyar viszonylatban károsnak mutatkozott.